

BİR KİTLE İMHA SİLAHI OLARAK NÜKLEER SİLAHLARIN YASAKLANMASINA YÖNELİK ÇABALAR

Yrd. Doç. Dr. Erdem Denk

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Özet

Çalışma temel olarak nükleer silahların yasaklanmasına yönelik hukuksal çabalar konusundadır. Bu çerçevede, öncelikle nükleer silah teknolojisinin tarihsel gelişimiyle nükleer devletlerin bu silahların başka devletler tarafından üretilmesini engelleme girişimleri ele alınmakta ve silahsızlanmayı önermektense yeni nükleer silahların yayılması ve yeni nükleer devletlerin oluşmasına odaklanan nükleer devletlerin bu tutumunun günümüzde de sürdürdüğü ileri sürülmektedir. Bu çalışmanın temel savıysa, hem de UAD'nin 1996'da verdiği "belirsizlik/kesin bir şey söylenemez" danışma görüşüne rağmen, nükleer silahların yasaklanması ve topyekün silahsızlanma görüşünün aslında hukuken oldukça güçlü bir şekilde savunulabilir olduğudur. Devlet uygulaması alanında bu yöndeki en güncel ve güçlü verilerden biriyse, artık coğrafi olarak dünyanın çok önemli bir kısmını kapsayan nükleer silahlardan arındırılmış bölge uygulamalarıdır. Öte yandan, genel bir kuralın oluştuğunun kesin bir şekilde söylenmesinin önündeki neredeyse tek engelse, silahsızlanma çağrıları yapan nükleer devletlerdir.

Anahtar Sözcükler: Nükleer silahlar, uluslararası hukuk, nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler, NPT, kitle imha silahları

Efforts to Outlaw Nuclear Weapons as a Weapon of Mass Destruction

Abstract

The present study elaborates on the legal efforts to outlaw nuclear weapons. In this context, first the historical development of the nuclear weapon technology and the efforts of nuclear States to hinder others to do so are examined. Then it is suggested that the tendency of nuclear States to focus on securing/maintaining their positions rather than joining the calls for a comprehensive disarmament is still valid today. The basic argument of the present study is that the illegality of nuclear weapons and the legal requirements to this end can in fact be defended quite strongly, despite the "ambiguity" opinion of the ICJ given in 1996. One of the most important contemporary inputs to this end is the nuclear weapon free zones being created right across the world. On the other hand, almost the only obstacle to conclude that a general legal rule has already been crystallized is the very States that call out for nuclear non-proliferation.

Keywords: Nuclear weapons, international law, nuclear weapon free zones, NPT, weapons of mass destruction

Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar

Giriş

Her ne kadar uluslararası hukuk belgelerinde yer alması görece eski dönemlere rastlasa da, “Kitle İmha Silahları” (KİS, Weapons of Mass Destruction-WMD) aslında görece yeni bir kavramdır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde sıklıkla kullanılan ve Irak’ın Kuveyt’i işgalinden itibaren ilgili BM kararlarında da telaffuz edilen kavram, 11 Eylül saldırılarından sonra daha sıklıkla telaffuz edilir olmuş¹ ve günlük dil dâhil siyasi ve akademik hayata da yerleşmiştir.² Zira dönemin ABD Başkanı George W. Bush, 2002’de yaptığı Birliğin Durumu Konuşması’nda bazı ülkeleri “şer eksenli” olarak tanımlamasına gerekçe olarak, “bu devletlerin dünya barışını tehdit edecek şekilde silahlandığı”³ ve bu çerçevede “kitle imha silahları elde etmenin peşinde olduklarını” göstermiştir.³ Yine dönemin Tony Blair Hükümeti de Irak işgaline katılma gerekçesi olarak “Irak’ın ve/veya Saddam rejiminin elinde

¹Örneğin, Irak’ın Kuveyt’i işgali sonrasında alınan (687 başta olmak üzere) Güvenlik Konseyi kararlarıyla 11 Eylül saldırıları sonrasında alınan ve kitle imha silahlarının devlet-dışı aktörlerin (teröristlerin) eline geçmesi ihtimalinin küresel bir tehdit olarak tüm devletleri ilgilendirdiğini ilan eden 1540 sayılı karar. Bu dâhil çalışma boyunca zikredilecek tüm BM Güvenlik Konseyi kararlarının metni için bkz. <http://www.un.org/Docs/sc/unsc_resolutions.html>

²Öyle ki, *American Society of Language*, 2002’te “yılın kelimesi” olarak “Weapons of Mass Destruction”ı seçmiştir (“W.M.D.’ voted word of year”).

³Konuşmanın metni için bkz. <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html>> (erişim tarihi 13 Ocak 2010).

bulundurduğu 45 dakika içerisinde kullanılabilir çok tehlikeli kitle imha silahları”ını göstermiştir.⁴ Nihayet, her ne kadar eleştiriler spesifik olarak nükleer programı üzerine yoğunlaşsa da, İran’la ilgili krizde “uluslararası toplum” tarafından dile getirilen görüşlerde ve “endişe”lerde de yoğunlukla “kitle imha silahları”nın “tehlikeli eller”e geçmesine vurgu yapılmaktadır.⁵ Bu bağlamda özellikle 11 Eylül saldırılarından bu yana gündeme gelen bir diğer konu da, devlet-dışı aktörlerin genel olarak kitle imha silahlarına ulaşma ihtimali olmuştur.⁶

Aslında, uluslararası siyasi dilde sıklıkla kullanılan ve hatta hukuksal değerlendirmelere konu olan KİS’in bir uluslararası antlaşmada ya da yapılageliş hukuku çerçevesinde net ve bütünlüklü bir tanımın yapılmış olduğunu söylemek pek kolay değildir. Kavram, çeşitli vesilelerle ve çeşitli platformlarda spesifik bir silahı ya da silah çeşidini işaret etmekten ziyade genel anlamda belli özellikte/nitelikte silahları tanımlamak için kullanılmaktadır.⁷ Öte yandan, onca tanım içerisinde kavramın özünü ifade eden ve hatta kimi uluslararası belgelere de yansımaları itibarıyla belirli bir netlik taşıdığı düşünülen kimi kriterler olduğu yönünde görüşler de vardır (Carus, 2006: 2). Buna göre, ilk olarak 1937’de Centerbury Başpiskoposu tarafından kullanılan ve daha sonra ABD Başkanı Truman’ın (*weapons adaptable to mass destruction* şeklinde) 1945’te atıf yaptığı kavram, BM Genel Kurulu’nun 1946’da atom enerjisi konusunda aldığı 1 sayılı kararında da⁸

⁴Savaş öncesinde ve sonrasında ciddi tartışma konusu olan bu iddia, daha sonra özellikle Lord Hutton tarafından yapılan önemli bir soruşturmaya konu olmuş ve özellikle “Irak tehdidi”nin açıklamaları “seksileştirmek” isteyen hükümet tarafından “abartıldığı” ortaya çıkmıştır. Daha sonraysa Irak’ta kitle imha silahı olmadığı da ortaya çıkmış ve müdahale gerekçesi olarak Saddam diktatörlüğü ve Irak’a demokrasi götürülmesi ön plana çıkarılmıştır. Genel bir tartışma için bkz. Humphreys, 2005.

⁵Örneğin ABD’nin BM Temsilcisi John Bolton’un, 1696 sayılı (2006) Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde Konsey’de yaptığı açıklama. Bkz. <<http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8792.doc.htm>> (erişim tarihi 2 Ağustos 2011).

⁶Örneğin bkz. Güvenlik Konseyi’nin 1540 sayılı (2004) kararı.

⁷Örneğin, Güvenlik Konseyi’nin 686 ve 687 sayılı (1991) kararlarında açıkça görüldüğü gibi, esasa ilişkin kısımlarda somut olarak Irak’ın biyolojik, kimyasal ve nükleer silahlarla ilgili yükümlülükleri konusunda yapılan çağrılarını genel olarak ifade etmek için girişte bölgedeki “tüm kitle imha silahları”nın barış ve güvenliği tehdit ettiğinden bahsedilmiştir. Bir başka deyişle, her ne kadar bu bağlamda somut bir açıklama yapılmamış olsa da, “kitle imha silahları” kavramının nükleer, kimyasal ve biyolojik silahları kapsar şekilde algılandığı ve kullanıldığı görülmektedir.

⁸Bkz. aşağıda dipnot 16 ve eşlik eden metin.

geçmiştir. 1948’de yine BM’nin benimsediği tanımsa bugüne dek yapılan resmi ve akademik çalışmalara zemin teşkil etmektedir: KİS, “atom patlayıcı silahları, radyoaktif madde silahları, zehirli kimyasal ve biyolojik silahlar ve yıkıcı etkisi açısından ...[bu silahlara] benzer gelecekte geliştirilecek silahlar”dır (Carus, 2006: 2-3). Nitekim 1967 Uzay Antlaşması’nın IV. maddesi de taraflara uzaya ve dünyanın yörüngesine nükleer silah ya da “başka herhangi bir kitle imha silahı” yerleştirmeme yükümlüğü getirmiş,⁹ nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar konusunda yapılan uluslararası sözleşmelerde de kavram genel bir terim olarak kullanılmıştır.¹⁰

Her durumda, kavramın birörnekleşerek yaygınlaşması bir yana, içeriğinin yani kavramın neyin kapsandığının tam tanımlanması açısından henüz tam bir netlik sağlanamadığı açıktır. Öte yandan, bu tür silahları daha çok ne olmadıkları üzerinden, daha doğrusu savaşlarda ve çatışmalarda yaygın bir şekilde kullanılan konvansiyonel silahlardan farkları üzerinden tanımlama eğilimi de oldukça yaygındır. Bu çerçevede, konvansiyonel silahlardan farklı olarak KİS’in etkisinin doğrudan patlamanın “maddi/fiziksel” etkisiyle neden olunan zararın/yerin/mekânın ötesinde (de) hissedilmesine dikkat çekilmekte ve saldırının yöneltildiği alanı, yeri, kişileri vb. (“askeri hedefi”) etkileyen hafif silahlar, füzeler, roketler, mayınlar, bombalar gibi konvansiyonel silahlardan farkına vurgu yapılmaktadır. Ne var ki, kimi konvansiyonel silahların da “askeri hedef”in ilgili-ilgisiz dışını/ötesini de hedef kadar etkilediği ve yaygın ve kalıcı etkiler bıraktığı bilinmektedir. Bu nedenle, her ne kadar kitle imha silahlarının “askeri hedef”¹¹ kavramıyla açıklanamayacak oranda can ve mal kaybına neden olduğu ve kalıcı çevresel ve doğal tahribatlar yarattığı açıksa da,

⁹Tam adı “*Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*” olan antlaşmanın metni için bkz. <http://www.unoosa.org/oosa/en/SpaceLaw/gares/html/gares_21_2222.html> (erişim tarihi 9 Temmuz 2011).

¹⁰Öte yandan, KİS kavramının ortaya çıkmasından önce de nükleer kimyasal ve biyolojik silahlar çeşitli kısaltmalarla (atomic-biological-chemical anlamında ABC ve nükleerinin ayrı ele alınması sürecinde de biological-chemical anlamında BC gibi) birlikte kullanılmıştır. Bkz. O’Brien 1962: 1-3.

¹¹Aslında burada da en hafif tabiriyle paradoksal bir durum vardır. Zira bir yandan böyle bir ifadenin “askeri amaçlar” içinde kalındığında meşruiyet ve yasallık sınırının epey geniş olduğu gibi bir izlenim yaratması mümkündür. Öte yandansa, uygulamada sıklıkla karşılaşıldığı gibi devletlerin “*collateral damage*” gibi kavramlara dayanarak bu gerekçeyi askeri olmayan hedefler ve sivillere verilen zararları “tali/istenmeyen” zarar durumuna düşürmek için hukukun sınırını epey zorlaması gibi bir “imkân” doğmaktadır.

hedef ve verilen zarar temelli tanımlama çabalarının bir aşamadan sonra anlamsız olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Biraz da bu nedenle olsa gerek, somut uluslararası hukuk düzenlemelerinin de benimsediği üzere bir şemsiye kavram olan KİS yerine bu kavramla genel olarak gönderme yapılan spesifik silah türlerine odaklanmak daha yerinde bulunmaktadır. Bu çerçevede günümüzde yapılan en yaygın sıralamaysa, KİS başlığı altına kimyasal, biyolojik, nükleer ve radyolojik silahların girdiği şeklindedir. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından devlet-dışı aktörler tarafından kullanılma ihtimalleri bağlamında daha çok zikredilir olsalar da, askeri açıdan “faydasız” bulunan radyolojik silahlar konusunda herhangi bir uluslararası düzenleme bulunmamaktadır. Hatta ciddi sayıda ölüme neden olmadıkları için radyolojik silahları KİS bağlamında zikretme eğilimi de bulunmaktadır. Nitekim 2004’te alınan ve kitle imha silahlarının devlet-dışı aktörlerin eline geçmesinin önlenmesini düzenleyen 1540 sayılı Güvenlik Konseyi kararı da bu kapsamda sadece biyolojik, kimyasal ve nükleer silahları sıralamaktadır. Kısacası, KİS kavramından günümüzde büyük ölçüde kimyasal, biyolojik ve nükleer silahların anlaşıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Bu çalışmada, KİS kavramı çerçevesine girdiği konusunda teoride ve pratikte herhangi bir kuşku bulunmayan nükleer silahların elde bulundurulması ve kullanılmasının “kitle imha etme” kapasiteleri nedeniyle yasaklanması yönünde tarihsel süreç içerisinde gündeme gelen siyasi ve hukuksal öneriler/girişimler ele alınacaktır. Ayrıca, nükleer silahların kullanılmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunun söylenemeyeceği şeklindeki 1996 tarihli Uluslararası Adalet Divanı kararı ve ilgili tartışmalara değinildikten sonra, özellikle geçen süre içerisindeki devlet uygulamaları ve gelişmeler çerçevesinde bu konudaki son hukuksal durum tartışılmaya çalışılacaktır.

I. Nükleer Silahlar

A. Tanım Sorunu

Temel olarak atom çekirdeği üzerinde yapılan işlemlerle özel olarak elde edilen nükleer silahlar, yıkıcı gücünü patlama ve patlama sırasında yaydıkları ısı, ışık, radyasyon, enerji ve materyallerden alırlar. Bu çerçevede, atom çekirdeğinin parçalanması suretiyle yani nükleer *fizyon* yoluyla yapılan silahlar -elde edilen enerji temel olarak atomun çekirdeğinden (*nucleus*) geldiği için- daha çok “atom bombası” olarak anılırken, birden çok atom çekirdeğinin birleştirilmesi yani nükleer *fizyon* yoluyla elde edilen silahlarsa -elde edilen ve teorik olarak sınırsız olan enerji temel olarak hidrojen izotopları arasındaki

etkileşimden geldiği için- genellikle “termonükleer bombalar” ya da “hidrojen bombaları” olarak adlandırılmaktadır.¹²

Her durumda, en azından mevcut uluslararası hukuk düzenlemeleri çerçevesinde genel olarak nükleer silahlar başlığı altında ele alınabilecek bu silahlar, insani ve çevresel etkileri açısından en yıkıcı ve uzun süreli kitle imha silahı olarak bilinmektedir. Nitekim nükleer silahların en önemli özelliği, çok geniş bir bölgede canlı-cansız her şeyi tümünden yok etme kapasitesine sahip olması ve zararlı etkilerini çok uzun bir dilimi içerisinde de gösterebilmesidir (Weeramantry, 1996: 230 vd.; UAD, 1996: 243-244 (paragraf 36)). Nitekim nükleer silahların kullanıldığı iki yer olan Hiroşima ve Nagazaki’de yaşananlar ve yaşanmakta olanlar, bu tür silahların etkisi konusunda doğrudan ve somut veriler sunmuş durumdadır.

Nükleer silahlar açısından kritik olan bir diğer nokta da, nükleer teknolojinin aslında “çifte kullanıma elverişli” (*dual-use*) olmasıdır (Fuhrmann, 2008; ElBaradei, 2003: 2-3, Mccgwire, 1994: 223). Şöyle ki, nükleer teknolojinin temel hammaddesi olan uranyumun çeşitli aşamalardan geçmiş ve gaz haline gelmiş şeklinin zenginleştirilmesiyle yürütülen nükleer programların nihai çıktısının/hedefinin ne olacağını/olduğunu gösteren/belirleyen zenginleştirme oranıdır. Özellikle de zenginleştirme işleminin belirli bir oranda olması/kalması yakıt üretimi anlamına gelirken, her ne kadar silah üretimi çok daha yüksek bir oran gerektirse de, yakıt için gerekli oranı aşan zenginleştirme faaliyetleri nihai hedefin silah üretme olduğu şeklinde yorumlara da kapı açmaktadır (Bilindiği gibi İran’ın nükleer programı çerçevesindeki tartışmalarda ve barışçıl nükleer enerjiyle ilgili her türlü ticari faaliyette “*dual-use*” ihtimalinin varlığı önemli bir yer işgal etmektedir.)

B. Nükleer Silahlarla İlgili İlk Düzenleme Girişimleri ve Silahlanma Süreci

ABD ve Avrupa’da önde gelen fizikçiler tarafından özellikle 1920’ler ve 1930’lar boyunca yapılan ve İkinci Dünya Savaşı sürecinin “yeni savaş araçları” geliştirme isteğiyle de örtüşen nükleer araştırmalar, 1939’da atomun iki ya da daha fazla elemente bölünebildiğinin açıklanmasıyla artmış, bu tip bir bölünmenin ortaya çıkaracağı sonsuz enerjinin keşfedilmesiyle de nükleer patlayıcılara giden yol açılmıştır.¹³ Nazi Almanyasının da büyük önem verdiği

¹²Tanımla ilgili genel çerçeve ve hukuksal boyutları konusunda bkz. Singh ve McWhinney, 1989: 28-32.

¹³Alman kimyacılar Otto Hahn ve Fritz Strassman, 6 Ocak 1939’da *Naturwissenschaften* dergisinde yayınladıkları yazılarında, atomu iki ya da daha fazla

ve yatırım yaptığı bu alandaki en önemli çalışmalar, Almanya başta olmak üzere Avrupa'dan kaçan bilim insanlarının faaliyetlerini yürütmelerine büyük imkânlar sunan ABD'de gerçekleşmiştir.¹⁴ İngiltere ve Kanada'nın da önemli parçası olduğu ABD'nin Manhattan Projesi çerçevesinde 1945'te "kullanılabilir/kullanıma hazır" nükleer silah üretilmiştir. *Trinity* olarak adlandırılan ilk nükleer deneme 16 Temmuz 1945'te yapılmış, hemen ardından 6 Ağustos 1945'te de uranyum bazlı "Little Boy" doğrudan Başkan Harry Truman'ın emriyle bir savaş silahı olarak Hiroşima üzerinde patlatılmıştır.¹⁵ Bunu 9 Ağustos'ta Nagazaki üzerinde patlatılan plütonyum bazlı "Fat Man" izlemiştir.

Nagazaki ve Hiroşima felaketlerine de sahne olan İkinci Dünya Savaşı'nın sonra ermesinden sonra nükleer silahlar bağlamında gündeme gelen konulardan belki de ilki, bu "tehlikeli silah"ın üretiminin denetim altına alınması olmuştur. Nitekim ABD Başkanı Truman'ın Britanya Başbakanı

elemente bölebildiklerini dünyaya duyurmuşlardır. Daha sonraysa Fransa'da mülteci durumunda olan Avusturya-Macaristanlı Jean ve Irène Joliot-Curie, Hans Halban ve Polonyalı biliminsanı Leo Kowarski, Mayıs 1939'da daha önce Szilard tarafından yapılan patlama deneyini tekrarlamış ve nükleer enerji üretme ve nükleer patlayıcı patentlerini almıştır. Fischer, 1997: 15-16.

¹⁴Zira başta Albert Einstein olmak üzere Almanya'dan kaçan birçok bilim insanı, ABD'nin nükleer silah yapmak üzere olan Nazi Almanyasından daha hızlı davranarak bu silaha bir an önce sahip olması gerektiği yönünde çağrılarda bulunmuştur. Einstein, 2 Ağustos 1939'da Başkan Roosevelt'e yazdığı kısa mektupta önce askeri nükleer teknoloji konusunda bilgi vermiş ve hava araçlarıyla taşımaya müsait olmasa da gemilerle taşınabilecek olan bu tip silahların tahrip gücünün bilinen silahlardan çok daha yüksek olduğunun altını çizmiştir. Atom bombası için gerekli uranyum madeninin ABD'de yeterli miktarda olmadığını da bildiren Einstein, Kanada, Çekoslovakya ve Belçika Kongosu'nun zengin maden yataklarına sahip olduğunu da vurgulayarak, Başkan'ın bu konuya el atması çağrısında bulunmuştur. Ona göre yapılması gereken şey, Başkan'ın güvendiği bir isim başkanlığında (gerekirse gayri resmî) bir yapılanmaya gitmesidir. Bu yapı, ABD'ye uranyum sağlanmasını ve nükleer çalışmaların yeterli kaynaklar aktararak hızlı bir şekilde sürdürülmesini sağlayacaktır. Zira Almanya hızlı yol kat etmektedir. Mektubun metni için bkz. "Einstein's Letter to President Roosevelt - 1939". Atom bombasının kullanılması ve takip eden dönemde nükleer silahlanma yarışının başlamasıyla nükleer karşıtı bir tutum takınan Einstein'ın Bertrand Russell'la birlikte yaptığı girişim içinse bkz. "The Russell-Einstein Manifesto".

¹⁵Little Boy'un herhangi bir denemeye tabii tutulmadan doğrudan kullanılmasını, nükleer teknolojiye "güven" in bir işareti olarak yorumlayan bir çalışma için bkz. Fischer, 1997: 17.

Attlee ve Kanada lideri Mackenzie King'le birlikte yaptığı barışçıl faaliyetler için uluslararası işbirliği önerisinin Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmesiyle yeni kurulan BM platformunda çalışmalar başlamış, BM Genel Kurulu da 24 Ocak 1946'da hem de aldığı ilk kararlar¹⁶ “atom enerjisinin keşfedilmesinin ortaya çıkardığı sorunlarla ilgilenecek” BM Atom Enerjisi Komisyonu’nu (UNAEC) kurmuştur (Fischer, 1997: 18).¹⁷ Komisyon çalışmaları çerçevesinde en dikkat çeken somut girişim, ABD temsilcisi Bernard Baruch tarafından 14 Haziran 1946'da sunulan öneridir. “Baruch Planı”, temel olarak, Komisyon çerçevesindeki çalışmalarda veto yetkisinin olmaması, nükleer silahların elden çıkarılması ve sürecin denetlenmesi karşılığında barışçıl nükleer çalışmalar alanında işbirliği yapılmasını önermiştir. Planın belki de en “farklı” özelliği, “dünya güvenliğine potansiyel tehdit olan tüm atom enerjisi faaliyetlerinin denetimi ya da elde tutulması”ndan sorumlu olmak üzere kurulmasını önerdiği uluslararası kurumun (*International Atomic Development Authority*) yaptırım ve cezalandırma konularında da yetkilendirilmesi önerisidir (Fischer, 1997: 19). Ancak Sovyetler Birliği¹⁸ bu

¹⁶1 sayılı kararın metni için bkz. <[http://www.undemocracy.com/A-RES-1\(I\).pdf](http://www.undemocracy.com/A-RES-1(I).pdf)> (erişim tarihi 18 Ocak 2010)

¹⁷Aynı dönemde ABD de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir danışma komitesi kurmuştur. Komitenin hazırladığı Acheson-Lilienthal Raporu’nda uluslararası denetim anlamına gelen kimi önerilerde bulunulmuş ve bu çerçevede bir uluslararası akreditasyon kurumu gibi çalışacak yapının (“Atomic Development Authority”) kurulması önerilmiştir. Ne var ki, BM yapılanmasının da bir sonucu olarak büyük ölçüde ABD-SB işbirliğine dayanan öneriler arasında ABD’nin nükleer cephaneliğini imha etmesi gerektiği yönünde herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Bkz. “The Acheson-Lilienthal & Baruch Plans, 1946”.

¹⁸Zira Gromıko tarafından temsil edilen Sovyetler Birliği, nükleer silahların yasaklanmasını ve ABD’nin elindeki nükleer silahları imha etmesini neredeyse bir önkoşul olarak talep etmiş, ayrıca ABD ve Sovyetler Birliği için bir denetim ve raporlama mekanizması kurulmasını gündeme getirmiştir. ABD tarafıysa “Demir Perde ideolojisi gereği topraklarında uluslararası denetim istemeyen” Sovyetler Birliği’ne karşı elindeki “pazarlık aracı”nı kaybetmeme saikiyle hareket etmiştir. Shils, 1947-1948: 860 vd. Shils, öte yandan (864), ABD elindeki silahları imha etme konusunda somut düzenleme yapmayı kabul etse ve Sovyet kaygılarını giderse sonucun belki de farklı olacağını not etmekte ve en azından “bir anlaşma sağlamak için elimizden geleni yapmış olduğumuzu bildirdik” demektedir. Kaldı ki, dönemin Savaş Bakanı Henry Stimson da 25 Nisan 1945’ten yani daha atom bombası kullanılmadan başladığı ve görevi bıraktığı 21 Eylül 1945 dâhil aralıklarla tekrarladığı önerilerle nükleer silah teknolojisinin kontrolden çıkmasının olası

türden önerilerin ancak ABD'nin nükleer silahlarını elden çıkarmasından sonra tartışılabileceğini açıklayarak¹⁹ kuşkusunu belli etmiştir. Eldeki silahları imha etmeyi gerçekçi bulmayan ABD kanadından²⁰ da gelen eleştirilerle çözümden uzaklaşan görüşmeler, Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkisinin de devreye girmesiyle²¹ başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²² Komisyon 1948'de faaliyetinin anlamlı olmaktan uzaklaştığını açıklamış (Fisher, 1997: 18), BM Genel Kurulu da 4 Kasım 1948'de aldığı 191 sayılı kararla süreçten duyduğu derin kaygıyı ilan etmiştir. Ama Güvenlik Konseyi üyeleriyle birlikte Kanada'nın da üyesi olduğu ve raporlarını doğrudan Güvenlik Konseyi'ne sunan Komisyon çerçevesinde yapılan çalışmalar sonuçsuz kalmıştır.

Kısacası, 1945 Yalta düzeni itibariyle bu tür her meselede “asıl ilgili” olmuş olan ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlık ve karşılıklı güvensizlik sonucunda herhangi bir uzlaşma mümkün olmamıştır. Öyle ki, 1949'da alınan bir kararla da UNAEC çalışmaları süresiz olarak ertelenmiş, ABD ve Sovyetler Birliği nükleer çalışmalarına hız vermiştir.²³ Yeri geldikçe

risklerine dikkat çekmiş ve Sovyetler Birliği'yle yapılacak bir işbirliğinin önemini vurgulamıştır. Bkz. Fischer, 1997: 17-18.

¹⁹Kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde yapılan karşılıklı öneriler, sunulan planlar ve yoğun tartışmaları ayrıntılı bir şekilde ele alan bir çalışma için bkz. Shils, 1947-1948.

²⁰Öte yandan, ABD içinde kurulan bir komitede de, Mart 1946'da yayınladığı raporunda, nükleer silahların imha edilmesini ve barışçıl nükleer enerjinin denetlenmesini salık veriyordu. Burada da barışçıl kullanımın denetiminin ulusal hükümetlere bırakılmasının uygun olmayacağı ve bu anlamda bir “uluslararası otorite”nin yaratılması gerektiği söyleniyordu. Tüm nükleer faaliyetler açısından adeta bir akreditasyon, denetim ve gözetim merkezi kurma anlamına gelen bu öneri hayata geçtiğinde ABD de, mevcut tek nükleer güç olarak, elindeki nükleer silahları imha edecekti. Bkz. Fischer, 1997: 19.

²¹Sovyetler Birliği'nin talebiyle UNAEC'in Güvenlik Konseyi'ne bağlı olması, dolayısıyla nihai karar aşamasında veto yetkisinin geçerli olması konusunda da uzlaşmıştır (Fischer, 1997: 18). Ancak, Güvenlik Konseyi'nde yapılan ve oybirliği şartının arandığı oylamada Sovyetler Birliği'yle birlikte Polonya'nın da çekimser oy vermesiyle kabul görmeyen plan, bir anlamda Komisyonun da sonunu getirmiştir.

²²ABD uzlaşmacı bir yaklaşım sergilese bu sorunun da belki aşılabileceği fikrinde olan Shils, bu konuda da “iyi niyetimizi gösterecek yapıcı adımları atmadığımız” görüşündedir (1947-1948: 864 vd.). Bu ise, silahsızlanma konusundaki ABD tavrıyla birleştirildiğinde, başarısızlığın “tüm suçun” Sovyetlere atılamayacağını, bir kısmının da “bizden kaynaklandığını” göstermektedir (865).

²³Bu iki ülke “hidrojen bombası” olarak bilinen çok daha güçlü silahları da çok kısa sürede üretecektir.

değınileceği üzere, bu ve bundan sonraki benzer girişimlerin başarısızlığının nedeninin bu ilk aşamalardan başlayarak önerilerin içeriği/“niyeti” konusunda olduğu görüşü de böylece tartışılır olmuştur. Buna göre ilgili öneriler, nükleer silahların “insanlık” için tehlikelerinden ziyade (ya da en az onun kadar) bu tür silahların kimlerin elinde olacağı konusuna odaklanmakta ve/veya ilk adımın diğer taraflardan beklenmesi özellikle de böylesi “güçlü” silahlar açısından elden çıkarma veya yasaklama yönündeki girişimleri sonuçsuzluğa mahkum etmektedir.

ABD'nin yine büyük ölçüde nükleer tekelin korunmasını esas aldığı düşünölen yaklaşıımı, Başkan Eisenhower'ın 8 Aralık 1953'te BM Genel Kurulu'nda yaptığı ünlü *Atoms for Peace* konuşmasında da kendisini göstermiştir. Elindeki silahların gücünü ve nükleer kapasitesini ortaya seren ve mevcut nükleer güçlerini dost ve müttefikleri olan Kanada ve İngiltere'nin bilimsel dehalarıyla yaptıkları katkılara da bağlayan Eisenhower, olası bir nükleer savaşın insanlığın sonunu getirebileceğini de hatırlatarak herkesin insanlık adına bazı fedakârlıklarda bulunması gerektiği çağrısında bulunmuştur. Tüm insanlığın yararına, mutluluğuna, refahına, sağlığına, gelişimine ve nihayet dünya barışına katkı sunma potansiyeli içeren nükleer teknolojinin böylesi ortak yararlar yolunda kullanılması için yapıldığı söylenen öneriye göre, özellikle “başlıca ilgililer” kapsamlı ve kabul edilebilir bir denetim ve kontrol mekanizmasına taraf olmalıdır.²⁴

Geçerken vurgulamakta yarar var: *Atoms for Peace* konuşması, nükleer enerjinin barışçıl kullanımının hem önünü açmıştı hem de aslında teşvik etmişti. Bunu, daha sonra 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'yla (bundan böyle, NPT) resmiyete döküleceği gibi, nükleer silah elde etmeme sözüne karşılık verilmiş bir “ödöl” olarak da yorumlamak pekâlâ mümkündür. Ancak söz konusu olan bir o kadar da mevcut maddi-bilişsel (*know-how*) nükleer teknolojiye “pazar” arama/yaratma girişimi olarak değerlendirilmektedir.²⁵ Ayrıca, nükleer teknolojinin artması ve yaygınlaşması sürecinde zamanla daha açık bir şekilde dile getirileceği gibi, tüm bu “ticari” düşüncelerin piyasa/sektör kaygısı kadar alandaki bilgi ve teknolojiyi denetim

²⁴Konuşmanın metni için bkz. <<http://www.atomicarchive.com/Docs/Deterrence/Atomsforpeace.shtml>> (erişim tarihi 15 Haziran 2011).

²⁵Aslında, sadece barışçıl nükleer enerji geliştiren devletler değil, aşığıda 27-34 numaralı dipnotlarda da göröldüğu üzere, nükleer silah geliştiren her devlet de mevcut nükleer güçlerle ciddi bir “ticari” işbirliği yapmıştır ve bu da nükleer teknolojinin “askeri-stratejik” bir araç olarak görölmenin yanı sıra ciddi bir “mal” da olduğunu göstermektedir.

ve gözetim altında tutma amacına hizmet edeceği için de ön plana çıktığı gündeme gelebilmektedir (Ribicoff, 1975-76).

Eylül 1954'te BM Genel Kurulu'na yapılan öneriyle somutlaşan ABD fikri, yukarıda da ele alındığı gibi, nükleer reaktör yapımında kullanılan nükleer materyallerin toplanması, depolanması ve korunması dâhil bir dizi konuda sorumluluk alacak ve bu teknolojiyi insanlığın barışçıl amaçlarına hasredek uluslararası bir kuruma olan ihtiyaca (“Atom Enerjisi Ajansı”) vurgu yapmaktaydı. Bir başka deyişle, temel motif “insanlığın yararına” çalışacak “nükleer banka/havuz” statüsünde bir uluslararası kurum kurulma çağrısıydı. Görüldüğü gibi, “kötü” ellerde olmasındansa nükleer materyallerin ve teknolojinin bu imkânı nasıl kullanacağını bilen ve “barış sanatına yönelik olarak” kullanabilecekler tarafından “ortak” bir havuzda toplaması en mantıklı seçenek olarak değerlendirilmekteydi.²⁶

Her ne kadar herhangi bir ülkeden elindeki silahları ve/veya teknolojiyi teslim etmesini doğrudan talep etmese de, özellikle önerilen denetim faaliyetleriyle “ortak barışçıl nükleer çalışmalar”ın “insanlık”tan ziyade mevcut dünya konjonktürü gereği Batı yararına bir sonuç çıkaracağını düşünen Sovyetler Birliği, “Batı güdümünde olacağı” düşüncesiyle bu yaklaşıma da karşı çıkmıştır (Fischer, 1997: 30).

Tüm bu tartışmalar ve dolayısıyla da siyasi ve hukuksal belirsizlik sürerken, nükleer silah sahibi devlet sayısı da hızla artmıştır. Nitekim 1952'de Britanya,²⁷ 1960'da Fransa,²⁸ 1961'de de Sovyetler Birliği²⁹ nükleer silah

²⁶Özellikle liberal devletlerin nükleer silah sahibi olmaya ehil olan ve olmayan devletler (biz ve onlar) şeklinde bir ayırım yapmaya ve politika gütmeye (İran ve Kuzey Kore'yle ilgili tartışmalar bağlamında günümüzde de sıkça dile getirildiği üzere) meyyal oldukları yönünde bir argüman için bkz. Chafetz, 1995.

²⁷1940'da kurulan MAUD Komitesi (Military Application of Uranium Detonation) çerçevesinde nükleer çalışmalarını başlatan Britanya, 19 Ağustos 1943'te ABD'yle imzaladığı Quebec Antlaşması (metin için bkz. <<http://www.atomicarchive.com/Docs/ManhattanProject/Quebec.shtml>> (erişim tarihi 20 Ocak 2010)) gereği Kanada'yla birlikte bağımsız nükleer çalışmalarını durdurmak koşuluyla parçası olduğu Manhattan Projesi'nden ayrılmasından sonra 1946'da kendi nükleer programına başlamıştır. Manhattan Projesi çerçevesinde sahip olduğu teknolojik bilgi ve deneyimi de kullanan Britanya, Fırtına Harekatı (*Operation Hurricane*) olarak adlandırılan ilk denemesini 3 Ekim 1952'de Avustralya'da gerçekleştirmiş, ilk hidrojen bombası denemesini de 1956-58 döneminde Pasifik Okyanusu'nda yapmıştır. Ki ABD'yle nükleer işbirliğine de 1958'de imzalanan ABD-Britanya Karşılıklı Savunma Antlaşması'yla tekrar

geliştirmiş ve/veya denemiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin diğer daimi üyesi olan Çin'in de 1964'te³⁰ nükleer silah üretmesiyle ulaşılan “denge”, aşağıda ele

başlamıştır. (Antlaşma'nın metni için bkz. <<http://www.basicint.org/nuclear/1958MDA.htm>> (erişim tarihi 20 Ocak 2010)).

²⁸Dünyada artan nükleer silahlanma, 1950'lerin ilk yarısında Vietnam Savaşı'nda söz konusu olan askeri ve siyasi başarısızlık ve 1956'da Süveyş Bunalımı'nda Britanya'yla birlikte ABD ve SB tarafından geri plana itilme gibi gelişmelere ilaveten özellikle Charles de Gaulle iktidarı üzerinden şekillenen Fransız resmi politikasının -daha sonra NATO çerçevesinde de kendini göstereceği gibi- içinde yer aldığı Batı Bloku'yla çeşitli sorunlar yaşaması ve Cezayir sorunu (1954-62), Fransa'nın kendi nükleer silahına sahip olma isteğinin özgün boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim 1958'de başkanlığa (V. Cumhuriyet) dönen de Gaulle, kurduğu bağımsız ordu (*force de frappe*) çerçevesinde bombanın yapılması için nihai kararı almış (“France's Nuclear Weapons: Origin of the Force de Frappe”) ve o ana kadar ABD, Sovyetler Birliği ve Britanya tarafından yapılanların toplamından çok daha güçlü olan *Gerboise Bleue* (“mavi sıçan”) denemesi 1960'da Cezayir'in güneyinde, Sahara'da yapılmıştır. Fransız bayrağına göndermeyle belirlenen “mavi sıçan”ı yine bayrağa atfen “beyaz sıçan” (1960) ve “kırmızı sıçan” izlemiştir. İlk hidrojen (termonükleer) bombası denemesi ise 1996'ya kadar Fransız denemelerinin yapılacağı Fransız Polinezyasında 1968'de gerçekleştirilmiştir. Sahara Askeri Denemeler Merkezi'nde (*Centre Saharien d'Expérimentations Militaires*) yapılan denemeler, FLN'yle 1962'de yapılan Évian Accords sonucunda (gizli maddeye göre 5 yıl süreyle) yeraltında olmak kaydıyla bağımsızlık sonrasında da devam etmiş ve söz konusu askeri birimin adı da “Vaha Askeri Denemeler Merkezi” (*Centre d'Expérimentations Militaires des Oasis*) olarak değiştirilmiştir. Bölgede o kadar çok deneme yapılmıştır ki, General Pierre Marie Gallois Atom bombasının babası (le père de la bombe A) olarak anılmıştır. Fransa'nın nükleer denemelerini gerçekleştirmek için yer arama sürecinde Cezayir Saharası ve Fransız Polinezyasının öne çıkması ve yapılan ilgili tartışmalar konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Regnault, 2003; ve Norris, 1996: 39-48.

²⁹İlk nükleer denemesini (İlk Şimşek) 1949'da Kazakistan'daki Semipalatinsk'te gerçekleştiren Sovyetler Birliği, 1950'ler ve 1960'lar boyunca süren ve 1961'de II. Dünya Savaşı sırasında patlatılan tüm bombaların toplamının 10 katı kadar olan gücüyle o zamana kadarki en büyük bomba olan Çar Bombası'nı da içeren denemelerle ABD'den sonraki ikinci büyük nükleer güç olmuş ve ABD'nin nükleer tekeli kırılmıştır. RDS olarak anılan Sovyet nükleer programının bu isminin açılımının “Reaktivnyi Dvigatel Stalina” (Stalin's Rocket Engine) olduğu yönünde görüşler yaygındır. Bkz. “The Soviet Nuclear Weapons Program”.

³⁰Nükleer çalışmalarına Sovyetler Birliği'yle yapılan ve Çin'in uranyum, Sovyetler Birliği'nin de teknoloji sağlamasını öngören işbirliği anlaşması çerçevesinde 1951'de başlayan Çin, Sovyetler Birliği'yle yaşanan gerginlikten sonra da “dünya

alınacağı gibi NPT’de yasal zemin/koruma kazanacaktır. Öte yandan, Hindistan,³¹ Pakistan³² ve İsrail³³ gibi devletler NPT rejimi dışında kalarak, en

devleti/gücü” olmak için gerekli gördüğü nükleer silaha sahip olma arayışını sürdürmüştür. (Sürecin “teknik” boyutlarıyla ilgili bir çalışma için bkz. Minor, 1976: 571-579). Özellikle Tayvan sorununda nükleer Sovyetler Birliği’nin desteği olmadan ABD karşısında zayıf kaldığını düşünen Mao Zedung’un pozisyonunu güçlendirmek için düşündüğü adımlardan birisi de nükleer silah sahibi olmak olmuştur (Fogg, 2006: 2. Bu ve olası diğer nedenler konusunda bir tartışma için bkz. Chari, 1978: 817 vd.; ve Pollack, 1972: 245-246). Bu bağlamda, 1964’te Lop Nur’da yaptığı ilk atom bombası denemesini de -1967’deki hidrojen denemesi dâhil 1996’ya kadar süren tüm nükleer denemelerini yapacağı- Sincan Uygur Bölgesi’nde gerçekleştirmiştir. Denemenin 596 şeklindeki isminin Nikita Kruşçev’in Çin’e nükleer bomba prototipi vermeyi reddettiği Haziran 1959 tarihinden esinlenerek verildiği yönünde bir görüş için bkz. Norris, 1996: 48.

³¹Bağımsızlığa giden sürecin liderlerinden (ilk Başbakan) Jawaharlal Nehru’nun mevcut dünya paradigması çerçevesinde nükleer teknolojiye uzak kalamayacaklarını ama Hindistan’ın bu tür silahları nihayetinde “yapıcı amaçlar” için kullanacağını söylemesiyle fikri düzeyinde başlayan arayışlar, bağımsızlık sonrasında artmış, özellikle 1962’de Çin’le yapılan savaşın kaybedilmesi ve Pakistan’la yaşanan sorunların etkisiyle de hızlanmıştır. Nihayet *Smiling Buddha* olarak anılan “barışçıl nükleer patlayıcı” 18 Mayıs 1974’de Pakistan’da yer alan Büyük Hindistan Çölü’ndeki Pokhran sahasında denenmiş ve Hindistan nükleer devletler arasına katılmıştır. Hindistan’ın nükleer politikasında caydırıcılık kadar hatta ondan da çok Hindu tarihini meşrulaştıracak prestij arayışının de etkili olduğu ve Batılılara “bizim de yapabileceğimizin gösterildiği” yönünde bir görüş için bkz. Chengappa, 2000: 82’den aktaran “India’s Nuclear Weapons Program The Beginning: 1944-1960”. Uzun süren bir aranın ardından 1980’lerin sonunda tekrar ivme kazanan program çerçevesinde 11-13 Mayıs 1998’te Hindu güç tanrısı Shakti’den esinlenerek *Operation Shakti* adı verilen ve termonükleer silahlar da içeren yeni denemeler yapılmıştır. Hindistan’ın nükleer hedeflerini “ayrımıcılık” karşıtlığı üzerinden açıklayan bir çalışma için bkz. Singh, 1998.

³²“Atoms for Peace” konuşmasıyla barışçıl nükleer enerjiye yönelik faaliyetlerin desteklendiği ülkelerin başında gelen Pakistan, 1956’da kurulan Atom Enerjisi Komisyonu üzerinden hammadde arayışı çalışmalarına başlamış, neredeyse bağımsızlıktan itibaren gerginlikler ve savaşlar yaşanan Hindistan’ın nükleer silaha yönelik program yürüttüğünün 1967’de öğrenilmesinden sonra da ülkedeki nükleer silah isteği artmıştır. Proje-706 ya da Proje 726 (1974-83) olarak bilinen program, özellikle Hindistan’ın 1974’te “Smiling Buddha” denemesini yapmasıyla ivme kazanmıştır. Öyle ki, “Smiling Buddha” denemesi üstüne Zülfikar Ali Butto şöyle demiştir: “Eğer Hindistan bombayı üretirse, binlerce yıl ot ve yaprak yeriz hatta aç kalırız da kendimizinkini de yaparız. Hıristiyanların bombası var, Yahudilerin var,

şimdi de Hinduların oldu. Neden Müslümanların da olmasın?” (Kapur, 1987: 107-109 ve 136 vd.) Pakistan, bilinen ilk nükleer denemesini (Chagai-I) ise 28 Mayıs 1998’de Belucistan’daki Chagai bölgesinde yapmıştır.

³³Nükleer silahlarla ilgili tartışılarda uzun süredir bir şekilde gündeme gelen ve nükleer silah sahibi olduğu “resmen teyit edilmemiştir” ya da “nükleer silahlara sahip olduğuna inanılan (“*believed to have*”) şeklindeki ifadelerle bir muğlâklık atfedilen İsrail’in durumu, aslında çoğu açıdan ziyadesiyle nettir. “Ortadoğu’da nükleer silah yapan ilk ülke olmama” şeklindeki açıklamalarla uzun süre “nükleer belirsizlik politikası” güden İsrail, örneğin UAEA eski başkanı Muhammed El Baradei tarafından da nükleer silahlara sahip olan devletler arasında sayılmıştır (El-Baradei, 2004). Yine Şimon Peres 1998’de yaptığı bir açıklamayla İsrail’in nükleer statüsünü “ağzından kaçırmış”tır (Gilmore 2001). Kaldı ki İsrail nükleer çalışmalarda yer alan Vanunu’nun 1986’da belgeler eşliğinde ortaya çıkardığı çalışmaları da reddetmek yerine bilinçli bir sessizlik politikası gütmüştür (“Vanunu: Israel's nuclear telltale”). NPT’ye taraf olmayan bu ülkenin özellikle 2000’li yılların ortasından itibaren yürüttüğü “NPT’ye veya NPT sistemine özel statüyle dâhil olma” politikasından da anlaşıldığı üzere, İsrail her geçen gün nükleer silahları konusundaki sessizliğini çeşitli biçimlerde ve vesilelerde bozmaya başlamıştır. Öyle ki, İsrail’in 1960’ların sonu itibarıyla nükleer silah üreten altıncı devlet olduğu yönündeki güçlü iddia ve kanıtlar artık İsrail tarafından da resmen kabul edilme sürecindedir. Kimi resmi açıklamalar bir yana, en azından 1986’daki Vanunu olayından bu yana geniş dünya kamuoyu tarafından İsrail’in nükleer silahlarının varlığı daha yaygın ve açık bir şekilde kabul görmektedir.

Nükleer programına neredeyse kurulur kurulmaz Fransa destekli gizli bir projeye başladığı sanılan İsrail’in, “Atoms for Peace” konuşmasının ardından 12 Temmuz 1955’te ABD’yle imzalanan barışçıl nükleer işbirliği anlaşması çerçevesinde ABD’den aldığı ağır su ile Negev Çölü’ndeki Dimona’da yaptığı çalışmalarını sürdürdüğü ve Süveyş Bunalımı’nda Britanya ve Fransa’ya yapılan yardım karşılığında alınan yakıt ve Norveç firması Noratom üzerinden yapıldığı ortaya çıkan “nükleer ticaret” yoluyla elde edilen “hammaddele”le de 1960’ların sonuna gelindiğinde nükleer silah ürettiği düşünülmektedir. Hatta İsrail’in ilk nükleer silahını Haziran 1967’deki Altı Gün Savaşları’ndan önce ürettiği ve takip eden dönemde (1970 ve 1980’ler) özellikle Güney Afrika’yla nükleer denemeler dâhil yakın işbirliği yaptığı belirtilmektedir (Farr, 1999: 3 vd). İngiltere’nin süreçteki rolüyle, BBC Newsnight programı tarafından 2005’te ortaya çıkarılmıştır (bkz. Crick, 2005). İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından yalanlanan bu ticari ilişki, takip eden yılda daha ayrıntılarıyla yine aynı program tarafından ortaya çıkarılmıştır (bkz. Jones, 2006). İlgili belgelerin de açıklandığı bu haber konusunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan ve Norveç’le yapılan ticaretin diğer ucunda İsrail’in olduğunun bilinmediği, durumun öğrenilmesini takiben 1961’de de satışın durdurulması ve alınan materyallerin geri verilmesinin istendiği yönündeki açıklama için bkz. “Statement from the Foreign Office”. Ayrıca bkz. Jones, 2006. Yine

son Kuzey Kore³⁴ ise taraf olduğu NPT'den ayrılarak nükleer silah üretme yolunu seçmiştir.

Vanunu'nun ortaya çıkardığı verilere göre ("Mordechai Vanunu: The Sunday Times articles"), İsrail'in 1980-86 döneminde termonükleer bomba yapma yeteneğini geliştirdiği de anlaşılmaktadır. SB'nin dağılmasından sonra bu ülkeden İsrail'e gelen bilim-insanlarının da İsrail'in nükleer programının sürdürülmesinde katkıları olduğu söylenmektedir. Nitekim 1957 itibarıyla dünya çapında nükleer denetim görevi verilmiş olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) bilgi ve denetimi dışında sürdürülen programı yakından izleyen ABD'li denetimcilerin 1969'da İsrail'in gizleme politikası nedeniyle ziyaretlerinin yararsız olduğu ve İsrail'in artık nükleer silah sahibi olduğu yönünde rapor vermesiyle ABD denetimlerine son verilmiştir. 13-16 Aralık 1969'da bazı basın organlarında çıkan haberlerdeyse, İsrail'in "atom bombası" geliştirdiği yazılmıştır (Örneğin bkz. 19 Aralık 1960'da Time'da çıkan ve "komünist de NATO üyesi de olmayan bir ülkenin" atom bombası geliştirdiği yönündeki haber "THE ATOM: The Nth Power"). Ancak bu dönemde değişen ABD politikası çerçevesinde Başkan Nixon ile Başbakan Golda Meir arasında yapılan bir görüşmede İsrail'in nükleer programı konusunda muğlâklık (*nuclear ambiguity*) kararı alındığı ve bu çerçevede İsrail de faaliyetlerinin "barışçıl" olduğunu açıkladığı görülmektedir. Bunu en somut ifadesinin de Henry Kissinger'in 19 Temmuz 1969'da yayınladığı memorandumda atılan "sorma, söyleme (*don't ask, don't tell*)" politikası olduğu genel kabul görmektedir. Günümüze dek süren bu politikanın en güncel tekrarıysa, Obama'yla yaptığı "nükleer sorunları" da kapsayan ikili görüşme sonrasında Netanyahu'nun iki ülke arasında uzun yıllardır bir dizi konuda süren "stratejik anlaşma"nın varlığını sürdürdüğünün garantisini bizzat Obama'dan aldığını açıklamasıdır ("US 'silent on Israeli nuclear arms'"). Öte yandan, İsrail'in nükleer silah programının durdurulamamasının nedenleri arasında İsrail'in NATO üyeleri ya da Japonya'ya sağlanana benzer bir ABD nükleer şemsiyesi talebinin kabul görmemesinin olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır (Farr, 1999: 5). İsrail'in nükleer programı konusunda en "iddialı" çalışma içinse bkz. Hersh (1991).

³⁴Nükleer silah geliştirme istekleri Kore Savaşı'nın hemen sonrasına, 1956'ya kadar uzanan Kuzey Kore'nin nükleer silah programına özellikle 1962 Küba Bunalımı ve 1965'te Güney Kore'yle Japonya arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi sonrasında yöneldiği yaygın kanıdır. 1970'lerde kendisi de bir reaktör yapan Kuzey Kore, IAEA denetimine 1977'de tabi olmuştur. ABD baskısıyla 1985'te NPT'ye taraf olan Kuzey Kore, 1993'te bildirilmeyen iki tesise yapılmak istenen denetim ziyaretini engellemiş ve NPT'den çekilme iradesi beyan etmiş; ama ABD'nin askeri müdahale tehdidiyle bu karar son anda askıya alınmıştır. Aralık 1993'te bir açıklama yapan Blix ise, Kuzey Kore'nin nükleer silah üretmediği konusunda "anlamli bir garanti" veremeyeceklerini ilan etmiştir (Süreç konusunda bkz. Pincü, 2010. Çekilmenin hukuksal boyutlarıyla ilgili bkz. Kirgis, 2003). Nükleer program

II. Nükleer Teknolojinin Kullanımı ve Nükleer Silahların Elde Bulundurulması Konusundaki Düzenlenmeler

A. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

Sorunun “başlıca ilgililer” arasında bir çözüme kavuşturulamamasından sonra en azından genel olarak nükleer faaliyetlerin ve özellikle de uluslararası nükleer alışverişin denetim ve gözetim altında tutulması şeklinde ifade edilebilecek bir uzlaşma oluşmuştur. Bir başka deyişle, birbirlerinin tutum ve politikasını etkileyemeyen “başlıca ilgililer”, nükleer teknoloji konusunda en azından diğer devletlerin denetlenmesi ve gözetlenmesi gerektiği konusunda anlaşmış gözükmektedir. Nitekim 1955’te Cenevre’de BM çatısı altında toplanan Atom Enerjisinin Barışçıl Kullanımı Konferansı’yla başlayan süreçte hazırlanan UAEA Statüsü, 26 Ekim 1956’da da 81 devlet tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir.³⁵ 29 Temmuz 1957’de yürürlüğe giren Statü’yle

konusunda ABD’yle başlayan ikili görüşmeler sonucunda 1994 Çerçeve Anlaşması imzalanmış ve nükleer silah programının öce dondurulması sonra da imha edilmesi karşılığında barışçıl nükleer enerji alanında işbirliği kararı alınmıştır. Ancak, daha sonra devam eden UAEA denetimlerinde Kuzey Kore’nin ürettiği 24 kg plütonyumla nükleer silah yolunda önemli aşama kaydettiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 11 Eylül saldırılarını takiben değişen ABD politikalarının da etkisiyle ilişkiler iyice gerilmiş ve 29 Ocak 2002’de Kuzey Kore “şer eksenli” ülkeleri arasında sayılmıştır. ABD, 1994 Çerçeve Anlaşması’ndan çekilmiş, bunun üstüne ikili görüşmeler yerine çok uluslu görüşmeler başlamıştır. UAEA’yle devam eden tartışmalar üzerine BM Güvenlik Konseyi’nde 6 Ocak 2003’te alınan bir kararla Kuzey Kore’den nükleer programına son vermesi, aksi takdirde Güvenlik Konseyi’nin gerekli/ilgili önlemleri alacağı belirtilmiş, Kuzey Kore ise NPT’den çekilmeyi tekrar gündemine almış ve 10 Ocak 2003’te yapılan resmi açıklamayla çekilme kararı ilan edilmiştir. Çekilme için NPT’nin öngördüğü (madde X/1) “ulusal [egemenlik gereği] ... Andlaşmanın konusuna giren olağan üstü olayların ülkesinin yüksek çıkarlarını tehlikeye düşürdüğüne karar ver[diği]” gerekçesiyle öngörülen üç aylık sürenin ardından Mart 2003’te NPT’den resmen çekilen Kuzey Kore (bkz. aşağıda dipnot 49), 9 Ekim 2006’da da ilk nükleer denemesini yaptığını ilan etmiştir. Dönemin UAEA Başkanı Muhammed El Baradei de Nisan 2009’da Kuzey Kore’nin nükleer silaha sahip olduğunu açıklamış, ABD ise Kuzey Kore’nin nükleer silaha sahip olduğunu ikili görüşmelerde kabul ettiğini 25 Nisan 2003’te açıklamıştır. 25 Mayıs 2009’da da Kuzey Kore bir nükleer deneme daha yapmıştır.

³⁵Statü’nün metni ve diğer tüm belgeler için bkz. <<http://www.iaea.org/About/statute.html>> (erişim tarihi 15 Haziran 2010).

kurulan ve Haziran 2011 itibariyle 151 üyesi³⁶ olan UAEA, kuruluş amacını “nükleer enerjinin barışçıl kullanımının teşvik edilmesi ve askeri amaçlarla kullanımının engellenmesi” olarak tanımlanmıştır. UAEA Statüsünün II. maddesi “atom enerjisinin dünya sathında barış, sağlık ve refaha katkısının hızlandırmak ve genişletmek” amacından bahsetmektedir. Ayrıca, UAEA’nin “yardımlarının, desteğinin ve gözetiminin mümkün olduğunca askeri amaçlara hizmet etmemesi için çaba göstereceği” de belirtilmiştir.

Temel işlevi nükleer teknolojide güvenlik ve denetim olan (madde III) UAEA’nin, doğrudan nükleer silahlarla ilgili sınırlayıcı ya da yasaklayıcı girişimlerin sonuçsuz kalmasının da etkisiyle, en azından nükleer enerjinin geliştirilmesi ve kullanılmasıyla ilgili kimi düzenlemeler yapmak ve nükleer silaha varması olası faaliyetler dâhil her türlü girişimi gözetlemek üzere kurulduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, UAEA’nin her türlü nükleer faaliyetin “bilgi dâhilinde” olması için bulunan orta yolu temsil eden bir denge politikasının ürünü olduğunu söylemek mümkündür.³⁷

UAEA, artan nükleer silahlanma yarışına özellikle Küba Bunalımı’yla girilen yumuşa (*detant*) döneminin de etkisiyle getirilmeye çalışılan yeni düzenlemeler çerçevesinde imzalanan NPT ile daha fazla ön plana çıkmıştır. Nitekim BM uzmanlık örgütleri arasında yer alan ve fakat faaliyetlerini diğer uzmanlık örgütlerinden farklı olarak BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi’yle değil de BM Güvenlik Konseyi’yle koordineli bir şekilde yürüten UAEA, nükleer teknolojinin denetlenmesi ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi açısından çeşitli yaptırım-benzeri yetkilerle donatılmıştır.³⁸

Bu çerçevede, INFCIRC/153 Model Protokol olarak bilinen 1971 tarihli düzenlemeler çerçevesinde UAEA’nin yürüttüğü denetimler vardır. NPT’ye taraf devletlerin nükleer faaliyetlerinin önceden bilgi verilerek ve sadece izin

³⁶UAEA’ye üyelik, yapılan başvurunun Yöneticiler Kurulu tarafından uygun bulunması ve Genel Kurul’un da onayıyla mümkün olmaktadır.

³⁷Nitekim UAEA’nin üç organı (Yöneticiler Kurulu/Board of Governors, Genel Kurul/General Conference ve Sekretarya) içinde örgütün temel siyasasını belirleme yetkisine sahip ana organ olan Yöneticiler Kurulu’nda (madde VI/F) “nükleer teknolojide en fazla ilerlemiş devletler”in önemli bir ağırlığının olması Statü’yle düzenlenmiştir (madde VI/A/1).

³⁸Bu çerçevedeki en önemli yetki, “barışçıl nükleer faaliyetleri”nin hedefi konusunda kuşkuya düşülen devletlerin BM Güvenlik Konseyi’ne rapor edilmesidir (madde III/B/4 ve XII/C). Nitekim örneğin İran nükleer krizi sürecinde de görüldüğü gibi, böyle bir raporlama, Güvenlik Konseyi’nin VII. Bölüm çerçevesinde bağlayıcı yaptırım kararları almasına zemin teşkil edebilmektedir. Genel olarak bkz. Ekinci, 2009: 42 vd.

verilen tesislerde denetlenmesine olanak sağlayan Model Protokol uygulaması, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Güney Afrika *apertheid* rejiminin gizlice nükleer silah programı geliştirdiğinin ortaya çıkması, Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında gündeme gelen iddialar ve Çernobil kazası gibi etkenlerle sorgulanmaya başlamıştır. Mevcut denetleme rejimindeki eksiklikler ve yetersizlikler, yaygın olarak "Ek Protokol" olarak bilinen (INFCIRC/540) denetim rejiminin 1997'de yürürlüğe girmesini beraberinde getirmiştir. UAEA'ye çok daha geniş bir alanda ve ani (önceden haber vermeksizin) denetim yapma imkânı tanıyan ve fakat ihtiyarı olan Ek Protokol sisteminin, taraf olunması durumunda, ülkelerin "uluslararası toplum" karşısından kendilerini niyetleri konusunda daha rahat savunmalarına imkân tanıdığı yaygın kanıdır (Kıbaroğlu, 2003: 130 vd.; Ekinci, 2009: 18).³⁹ Nitekim İran da süregiden nükleer kriz bağlamında Ek Protokollere taraf olduğunu sıkça dile getirmektedir. Öte yandan, ilgili önlemleri alması için Güvenlik Konseyi'ne durumun rapor edilmesini öngörmesi nedeniyle böylesi denetim mekanizmalarının nükleer silah üretimini engelleme konusunda tek etkin mekanizma olduğu görüşü bir yana, UAEA'nin nükleer silahlanmanın engellenmesi açısından ciddi handikaplarının olduğu açıktır. Zira hemen aşağıda ele alınacağı gibi, ilgili tek uluslararası sözleşme olan NPT nükleer silahların yasaklanmasına değil yayılmasının önlenmesine odaklandığı için etkin olmaktan uzaktır ve UAEA'ye de mevcut nükleer silahlar konusunda herhangi bir yetki tanınmış değildir.

B. Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması-NPT

Temel olarak nükleer teknolojinin barışçıl amaçlı kullanımı konusunda gözetim ve denetim platformu/mekanizması olarak kurulan ve işleyen UAEA bir yana, özellikle 1960'larda nükleer silahların yasaklanması için bir uluslararası sözleşme hazırlanması talebi de daha sık dile getirilir olmuştur. Bunda en büyük etken de "nükleer kulüp" üyesi devletlerin sayısındaki artıştır.⁴⁰ Büyük ölçüde bu nedenle artan tepkiler ve "Üçüncü Dünya"nın genel olarak uluslararası sistem özelinde de BM içerisinde etkinliğini artırmasıyla yasaklayıcı bir düzenleme talebi güçlü şekilde gündeme gelmeye başlamıştır.

³⁹UAEA'nın denetim sisteminin uluslararası hukuk boyutu konusunda bkz. Blix, 1989; ve ElBaradei, Nwogugu ve Rames, 1995.

⁴⁰Nükleer silahların yayılması ve nükleer devletlerin silah üretme süreçleri konusunda kapsamlı bilgiler için bkz. <www.nuclearweaponarchive.org> (erişim tarihi 17 Haziran 2011).

Her ne kadar bu durumun literatüre “yeterli” ölçüde yansıdığı söylenemeyecekse de,⁴¹ Genel Kurul’un 24 Kasım 1961 tarihli ve 1653 sayılı “Nükleer ve Termo-Nükleer Silahların Yasaklanması” kararlarında görüldüğü gibi bu talep BM nezdinde de dile getirilmiştir. Öte yandan, büyük ölçüde BM Güvenlik Konseyi’nin daimi üyeleri ve müttefikleriyle sınırlı olan nükleer silahlanma çabaları/faaliyetleri, özellikle 1962 Küba Bunalımı’ndan sonra tekrar tartışılır olmuştur. Nihayetinde krizin eşiğinden dönen iki süpergüç en azından bir “denge” ve olası kullanımları/kullanıcıları sınırlayan hukuksal bir çerçeve arayışına girmiştir. Buysa artan nükleer silahlanma yarışıyla nükleer karşıtı taleplerin/politikaların bir anlamda kesişmesi/örtüşmesi sonucunu doğurmuş ve NPT’ye giden süreç de böylece başlamıştır. Bir başka deyişle, alanla ilgili bir uluslararası sözleşme hazırlanması, ancak nükleer silah karşıtı görüşlerle nükleer devletlerin bu ayrıcalıklarını koruma ve bu alanda bir düzenleme yapma isteğinin bulunduğu noktada söz konusu olmuştur.

Bu sürecin temel aktörlerinin BM’nin kurulma sürecinde ve yapılandırmasında ön plana çıkan ve Güvenlik Konseyi’nde ayrıcalıklı birer konum elde eden devletler olması belki de “anlaşılabilir” bir durumdur. En azından ABD’nin kendi dışında nükleer güç çıkmasını engelleme sürecinde BM nezdinde yaptığı girişimlerin Sovyetler Birliği’nin vetosuna takılmasının da gösterdiği gibi, nükleer silahlar konusunda yapılacak herhangi bir sınırlayıcı düzenlemenin vetolu devletleri bir şekilde ayrıcalıklı bir konuma oturtmasının neredeyse “şart” olduğu anlaşılmıştır. Kısacası, eğer bu konuda bir statüko kurulacaksa bunun daimi üyeleri bir şekilde kapsamının gerektiği düşünülmüştür.⁴² Nitekim 1968’de imzalanan sözleşmenin bizatihi başlığının (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması) da gösterdiği gibi, nükleer silahlara bir kere/bir şekilde sahip olan devletler bu “ayrıcalık”larından vazgeçmektense diğer devletlerin bu teknolojiye sahip olmasını hukuksal düzenlemeler ve uluslararası kurumlar vasıtasıyla engellemek istemiştir. Nitekim nükleer silahları yasaklamayan ve hatta fiilen zaten olan nükleer

⁴¹Bu dönemde nükleer silahların hukuksallığı konusunda lehte ve aleyhte ileri sürülen argümanları literatürdeki “isteksizliğe” de değinerek ele alan bir çalışma için bkz. Brownlie, 1965: 438-439.

⁴²Öte yandan, aşağıda da değinileceği gibi, NPT, diğer uluslararası anlaşma ve sözleşmeler için de geçerli olduğu üzere, ilke olarak sadece taraf devletler açısından bir anlam ifade etmektedir. Nitekim yaratılan “nükleer tekelle” çerçevesinde nükleer silah sahibi 5 devlet dışındaki devletlere nükleer silah sahibi olmanın yasaklanması, sadece taraf devletler açısından geçerli bir düzenlemedir. Buysa, Hindistan, Pakistan ve İsrail gibi NPT’ye hiç taraf olmayan devletlerle 2002’de NPT’den çekilen Kuzey Kore’nin NPT’nin dışında kalarak silahlanması anlamına gelmiştir.

kulübü bir anlamda legal bir kulüp haline getiren bu belge, öte yandan (yeni) nükleer devletlerin ortaya çıkması engelleyici düzenlemeler içermektedir.

Literatürde de sıklıkla atıf yapıldığı üzere, NPT temel olarak üçlü bir yapı üzerine inşa edilmiştir. En başta nükleer barışçıl enerji geliştirilmesinin önü açılmakta ve bu konuda ilgili teknolojiye sahip devletlerin tüm devletlerle işbirliği yapacağı vurgulanmaktadır. Öyle ki, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla geliştirilmesi, üretimi ve kullanımı yadsınmaz bir hak (*inalienable right*) olarak tanımlanmaktadır (madde II). Diğer yandansa mevcut nükleer silah sahibi devletler dışındaki devletlerin⁴³ nükleer silah geliştirmesi ve ilgili tüm faaliyetleri yasaklanmakta ve nükleer devletlere bu konuda diğer devletlerle hiçbir şekilde işbirliği yapmamaları yükümlülüğü getirilmektedir (madde IV). Nihayet, tüm taraflara nükleer silahlanma yarışının en kısa sürede sonlandırılması ve nükleer silahsızlanmaya yönelik önlemlerin alınması için iyi niyetle müzakereler yapma yükümlülüğü getirilmektedir (madde VI).

Kısacası, mevcut nükleer durumları böylece yasallaştırılan devletlerin silahsızlanması konusundaki son derece muğlak ve günümüze dek de herhangi somut bir gelişmeye konu olmamış üçüncü hüküm bir yana bırakılırsa, NPT'nin temel olarak barışçıl nükleer faaliyetler karşılığında nükleer silah geliştirme isteğinden vazgeçme dengesi üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür (*non-proliferation*). UAEA'nin NPT'nin III/1. maddesi⁴⁴ çerçevesinde ve yapısı gereği Güvenlik Konseyi'yle işbirliği halinde sürdürdüğü denetim yetkisinde de kendisini gösteren bu durum/denge, NPT'nin uygulamadaki en can alıcı noktasıdır. Öyle ki, bu dengenin tehlikeye

⁴³NPT'nin X/3. maddesine göre, 1 Ocak 1967'den önce nükleer silah ya da nükleer araç patlatmış olan devletler "nükleer devlet (nuclearweapon State)" olarak tanımlanmıştır.

⁴⁴"Andlaşmaya taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın statüsüne ve Ajansın güvenlik denetimi dizgesine uygun olarak, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanılmasının, nükleer silahlara veya diğer patlayıcı nükleer araçlara saptırılmasını önlemek amacıyla, sadece bu Andlaşma ile üzerine aldığı yükümlülükleri uygulayıp uygulamadığının kanıtlanması amacıyla, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile görüşmeler yoluyla akdedilecek bir anlaşmada belirtilecek güvenlik denetimini kabul etmeyi üstlenir. Bu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi yöntemleri, kaynak ve fisyonu uğrayabilen özel madde bakımından hem bu maddelerin herhangi bir ana nükleer tesiste üretimi, işlenmesi veya kullanılması sırasında, hem de böyle bir tesisin dışında bulunduğu sırada uygulanacaktır. Bu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi, anılan devletin egemenliği altındaki toprakları üzerinde veya kendi kontrolü altındaki herhangi bir yerde yürütülen bütün barışçıl nükleer çalışmalarda kullanılan kaynak ve fisyonu uğrayabilen özel maddelerin tümüne uygulanacaktır." [sic.]

düştüğü(nün düşünül­düğü) durumlarda kimi siyasi-hukuksal girişimler olmuş ve nükleer kulüp dışındaki devletler mevcut statükonun korunması konusunda ya Güney Afrika örneği başta olmak üzere ikna edilmişler ya da İran örneğinde olduğu gibi çeşitli yaptırım mekanizmalarıyla karşılaşmışlardır.⁴⁵

Öte yandan, X/2. maddesi gereği yürürlüğe girmesinin 25. yılında yapılan ve Sözleşme'nin süresiz mi yoksa belirlenecek bir süre için mi uzatılacağına görüşüldüğü 1995 Gözden Geçirme Konferansı sürecinde de bu “denge” durumu tekrar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda iki temel konudan/talepten bahsedilebilir.⁴⁶ Birincisi, nükleer silahların en azından kullanılmasının engellenmesi konusunda daha ileri bir aşamaya geçilmesi adına örneğin ABD'nin taraf olmadığı Kapsamlı Deneme Yasağı Sözleşmesi'ne (CTBT) taraf olması talep edilmiş ve dönemin Clinton Yönetimi de bu süreçte CTBT'ye taraf olacağını vaat etmiştir. İkincisi, nükleer silah sahibi olmayan devletler, hem NPT'nin öngördüğü gibi “iyi niyetle” yapılacak silahsızlanma görüşmelerinin bir türlü başlamadığı hem de mevcut durumun askeri manada nükleer silahlı devletlere ve müttefiklerine karşı kendilerini epey kırılgan bir durumda bıraktığı yönünde itirazlar dile getirmişlerdir. Bu kapsamda literatüre “*negative security assurances (NAS)*” olarak yerleşmiş olan “nükleer silahlara sahip olmayan devletlere karşı nükleer silah kullanmama” konusunda somut açıklamalar istenmiştir. Özellikle ABD'yle Sovyetler Birliği arasında ciddi bir stratejik gerilim hattı olan bu konuda koşulsuz ve tek taraflı adım atan tek devlet Çin olmuş, diğer nükleer devletler olan ABD, Britanya, Fransa ve Rusya Federasyonu'ysa koşullu yani “nükleer müttefiklerin aktif desteğini almama” şartıyla böyle bir açıklama yapmıştır.⁴⁷

Kısacası, nükleer silahların kullanılmaması ve güvenlik konusunda nükleer silah sahibi olmayan devletlere çeşitli güvenceler verilmesinin de etkisiyle NPT koşulsuz ve süresiz olarak uzatılmıştır. Ne var ki, ABD daha

⁴⁵Öte yandan, Kuzey Kore, denetim ve uluslararası görüşmeler sırasında çıkan sorunları takiben NPT'den çekildiğini açıklamıştır. Bkz. aşağıda dipnot 49. Yaptırım mekanizmasının hedeflenen sonuca ulaşma açısından başarı şansı konusunda bkz. Gorove, 1970; Coleman, 1976; ve Shen, 2008.

⁴⁶Süreçle ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Denk, 2009b.

⁴⁷Bu durumun iki kısmi istisnası vardır. NAS'ın nükleer silahlara değil nükleer müttefiklere de sahip olmama şartına bağlandığı Latin Amerika ve Karayipler bölgesi ile Sovyetler Birliği döneminden kalma nükleer başlıkları ülkesinden çıkarması karşılığında Ukrayna'ya verilen özel garanti. NAS konusunun tarihsel seyri ve özellikle ABD'nin ilgili politikalarının tüm rejime etkisi konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Bunn, 1997; ve Bunn ve de Preez, 2007.

sonra CTBT'ye taraf olmamıştır.⁴⁸ Üstelik, Gözden Geçirme Konferansı sonrasında yaptıkları açıklamalarda, ABD, Britanya, Fransa ve Rusya Federasyonu “koşullu NAS beyanları”nın hukuksal bağlayıcılığa sahip olmadığı çünkü örneğin Clinton Yönetimi'nin tabiriyle “hukuksal değil siyasi üstlenim” olduklarını dile getirmiştir. ABD Yönetimi benzer bir tutumu 2005 Gözden Geçirme Konferansı'nda da göstermiş ve nükleer silah sahibi olmayan devletlerin nükleer silah sahibi müttefiklere sahip olabileceği durumlar dâhil “kimi hallerde” eldeki bütün imkânlarla “ilk saldırı”yı yapmanın -özellikle de Soğuk Savaş sonrası dünyada- kaçınılmaz olabileceğini ifade etmiştir (Denk, 2009a).⁴⁹ Kısacası, küresel manada şartlı ya da şartsız kesin bir garanti verilemeyeceği yönündeki bu politika, bütün NPT gözden geçirme konferanslarının en önemli gündem maddelerinden birisi olmasına ve yoğunlaşan karşı çabalara rağmen günümüze dek varlığını sürdürebilmiş durumdadır.

Kısacası, taraf devletlerin NPT'nin geçerliliğinin süresiz uzatılmasına rızası önemli ölçüde bu iki noktadaki vaatlerle alınmış olsa da, tabiri caizse *status quo ante*'ye dönülmüş ve mevcut durum günümüze dek sürdürülmüştür. NPT, UAEA'nın da zamanla yeni mekanizmalar yoluyla artan denetim yetkileri de düşünüldüğünde, günümüzde nükleer enerjinin barışçıl kullanılması ve nükleer silahlar konusundaki uluslararası hukuk kurallarının temel çerçevesini oluşturmaktadır.

⁴⁸ABD tarafından hala onaylanmamış olan CTBT, büyük ölçüde bu durumun da etkisiyle yürürlüğe girememiştir. 1997'deki onay girişimi Senato'da küçük bir farkla reddedilen CTBT konusunda ABD'nin diğer nükleer devletler ve dünya nükleer silah stokları konusunda koşulları vardır. En son Obama Başkanlık seçimi vaatleri arasında “mümkün olan en yakın tarihte” konuyu Senato gündemine getireceğini ilan etmiştir. Nükleer silahlar başta kimi temel konularla ilgili benzer vaatlerini gerçekleştirme konusunda isteksiz/başarısız bulunması bir yana, bu onaylamama politikasında Bush döneminden sonra Obama Yönetimi'nde de koltuğunu koruyan Savunma Bakanı Robert Gates'in ısrarlı tutumunun da etkili olduğu yaygın bir kanıdır. Bkz. Larsen, 2009; ve Joseph, 2009.

⁴⁹Öte yandan, benzer bir durum Bush döneminde “şer eksenini”nin parçası olarak ilan edilen Kuzey Kore'nin NPT'den çekilmesinde de görülmektedir. Kuzey Kore, çekilme açıklamasında, “ABD'nin düşmanca politikasının milletimizin egemenliğini ve devletimizin güvenliğini ciddi şekilde ihlal etmesinin yarattığı tehlikeli durum”dan söz etmektedir (“Text of North Korea's Statement on NPT Withdrawal” 10 Ocak 2003 <http://www.atomicarchive.com/Docs/Deterrence/DPRKNPT_statement.shtml> (erişim tarihi 19 Mart 2010).

III. Nükleer Silah Kullanımının Yasaklanması Yönündeki Girişimler

Nükleer silahlar konusunda gündeme gelen ve büyük ölçüde doğrudan nükleer teknolojiyle bu türden silahların varlığı ve elde bulundurulması konusuna yoğunlaşan bu gelişmeler bir yana, nükleer silahların kullanımının yasaklanması konusunda da çeşitli girişimler ve öneriler olmuştur. Büyük ölçüde nükleer silahların elde bulundurulması konusunda yasaklayıcıdan ziyade sınırlayıcı bir düzenleme geçerli olduğu için tabiri caizse en azından bu türden silahların (NPT gereği iyi niyetli müzakerelerle elde çıkarılana kadar) kullanılmasının yasaklanması gündeme gelmiştir. Kuşkusuz, bu çerçevede atılan en ciddi adım, nihayetinde bağlayıcı olmayacak bir danışma görüşü çerçevesinde de olsa, konunun 1996'da Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) önüne getirilmesidir. Nükleer silahların kullanımının uluslararası hukuka aykırı olduğu sonucuna varamayan ve ciddi tartışmalara da konu olan bu karar bir yana, özellikle son yıllarda artan bir şekilde, dünyanın çeşitli bölgelerini nükleer silahlardan arındırma yönünde düzenlemeler de yapılmaktadır. Yine, nükleer denemelerin yasaklanması yönünde de iki önemli hukuksal girişim söz konusu olmuştur.

A. UAD'nin Danışma Görüşü ve İlgili Tartışmalar

Bilindiği üzere, UAD'ye nükleer silahlarla ilgili ilk danışma görüşü başvurusu 1993'te Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılmıştır. Örgüt, “çevre ve sağlık konusundaki etkileri nedeniyle bir devletin nükleer silah kullanımının Örgüt Anayasası dâhil uluslararası hukuka aykırı olup olmadığı” konusunda hukuksal yardım istemiştir.⁵⁰ Bu başvuru, nükleer silahların etkisi değil de yasallığı konusunda olması nedeniyle başvurunun Dünya Sağlık Örgütü'nün danışma görüşü isteme yetkisini aştığı (*ultra vires*) gerekçesiyle reddedilmiştir (UAD, 1996a). Öte yandan, özellikle davanın ilk aşamalarında *ultra vires* yönünde itirazların gelmesiyle UAD'nin bu başvuruyu reddedebileceği ihtimalinin belirmesiyle konu Genel Kurul tarafından da “acilen” ele alınmak üzere 1994'te UAD'ye taşınmıştır. UAD, BM Genel Kurulu'nun (1994: 2) “nükleer silahların kullanılması veya kullanılması tehdidine uluslararası

⁵⁰Başvuru metni için bkz <<http://www.icj-cij.org/docket/files/93/10309.pdf>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).

hukukta herhangi bir koşulda izin verilmiş midir?”⁵¹ başvurusuna ilişkin Danışma Görüşü’nü 1996’da açıklamıştır (UAD, 1996b).

Mahkeme, yaptığı inceleme sonrasında, her ne kadar nükleer silah kullanma veya kullanma tehdidinin BM Antlaşması 2/4. maddesinde geçen kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunma yasağına ve insancıl hukuk kurallarına aykırı şekilde olamayacağına hükmetse de (paragraf 53-73), bu konuda sözleşmelerden ve yapılageliş hukukundan kaynaklanan açık (*specific*) bir yasaklamanın olmadığını belirtmiştir (paragraf 57. Hüküm içinse bkz. paragraf 105: 2A, 2B, 2C, 2D ve 2E). Daha da önemlisi, UAD, kararın literatürde en sık atıf yapılan bölümünde, uluslararası hukukun mevcut durumunda nükleer silah kullanma veya kullanma tehdidinin özellikle de bir devletin varlığını/bekasını ilgilendiren olağanüstü durumlarda yasak olup olmadığı konusunda bir sonuca ulaşamadığını ilan etmiştir (paragraf 105: 2F).⁵² Aslında bu sonucu mahkemenin nükleer silah kullanma tehdidiyle ilgili vardığı hükmü de dikkate alarak değerlendirmek mümkündür. Zira UAD, kararın hemen başında konuya caydırıcılık (*deterrence*) çerçevesinde eğilmiş ve askeri gereklilik ve orantılılık dâhilindeki eylemlerin her durumda hukuka aykırı olarak görülemeyeceğini belirtmiştir (paragraflar 47-50).

UAD’nin kararında yer alan bu iki nokta da, aslında hükmün muğlak bırakıldığı şeklinde de yorumlanabilir. Öte yandan, devletin bekasını ilgilendiren ve askeri gereklilikle orantılılık ilkesi çerçevesinde açıklanabilecek olağanüstü durumlarda uluslararası aykırılık konusunda kesin bir hükme varılamayacağı yönündeki görüşün kendi içinde bir “tutarsızlık” içerdiği de söylenebilir. Zira mevcut koşullarda, nükleer silah kullanımını gerektirebilecek böylesi durumların da büyük ölçüde yine bir nükleer silah kullanımı durumunda gündeme gelebileceği, ya da en azından ima edilen olasılığın böyle bir olasılığı her durumda içerdiği açıktır. Buysa, devletlerin nükleer silahları

⁵¹Hem kararda hem de ayrı/muhalif görüşlerde üzerinde durulan bir konu da danışma görüşüne konu sorunun soruluş şekli (ve hatta İngilizce ve Fransızca metinlerdeki farklılıklar) olmuştur. Gerçekten de, uluslararası hukukun ilgili kurallarının ne olduğu ya da o konuda uluslararası hukukun ne dediği gibi bir sorudan ziyade “herhangi bir koşulda izin verilmiş midir?” sorusunun hem teknik olarak “ilginç” olduğu hem de UAD’dan adeta “hayır, hiçbir şekilde izin verilmemiştir” şeklinde bir onaylama beklediği izlenimini edinmek mümkündür. Örneğin bkz. Oda, 1996: 332-333.

⁵²Uzun bir sorgulama ve tartışma döneminden sonra uluslararası hukukun ve UAD’nin bu konuda diyecek bir şeyi olmadığı şeklinde hem de Başkan’ın oyuyla kabul edilen hükmü eleştiren ve UAD hiçbir şey demese daha iyi olurdu, en azından kendisini inkâr etmemiş olurdu diyen “muhalif görüş” için bkz. Schwebel, 1996: 322.

elden çıkarmada ilk adımı atan olmama politikasını onaylar ve hatta cesaretlendirir niteliktedir.

Nitekim, danışma görüşünün başlarında kendisinden uluslararası hukukun nükleer silahlarla ilgili kurallarını somutlaştırması yönündeki beklentilere atıf yapan ve fakat görevini “hukuk yapma (*legislation*)” değil mevcut hukuku tespit etme (*state the existing law*) olarak tanımlayan (paragraf 18) UAD, aldığı bu kararla “ilerlemeci/*progressive*” bir tutum takınmaktan imtina etmekte eleştirilmiştir.⁵³

Öte yandan, büyük ölçüde uygulamadaki yasaklayıcı olmaktan ziyade sınırlayıcı girişim ve düzenlemelerin yetersizliği düşüncesine UAD’nın bu silahların kullanımı konusundaki tutumunun da eklenmesiyle konu çeşitli platformlarda da ele alınmıştır. Bunlar, nükleer silahlar konusundaki mevcut hukuksal dengenin kaçınılmaz olduğunu ileri süren görüşlerden nükleer silahların cari uluslararası hukuk mevzuatının birçok genel ilkesi ve kuralının nükleer silahları zaten yasaklamış olduğu yönündeki savlara kadar uzanan geniş bir yelpazededir. Mevcut uluslararası hukuk kurallarının bir anlamda “dar” yorumuna dayanan ilk gruptaki görüşler, yukarıda genel olarak ele alındığı için burada tekrarlanmayacaktır.⁵⁴ Mevcut uluslararası hukuk mevzuatının birçok genel ilkesinin ve kuralının nükleer silahları zaten yasakladığını ya da *legal reasoning*’le böyle bir sonuca ulaşmanın pekâlâ da mümkün olduğu yönündeki görüşlereyse daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

Aslında bu çerçevede en kapsayıcı çalışma/önerme, yukarıda ele alınan UAD kararına muhalif görüş yazan Yargıç Christopher Weeramantry’ye aittir.⁵⁵ Gerçekten de Weeramantry, diğer pek çok ayrı/muhalif görüşünde de olduğu gibi, büyük ölçüde pozitif hukuk kurallarının tarihsel ve geniş yorumunu çerçevesinde nükleer silahların hem cari uluslararası hukuk

⁵³Nitekim Yargıç Schwebel de, muhalif görüşünde, ihtiyacımız olan hukukla (bir anlamda *de lege ferenda*) mevcut uluslararası hukuk (bir anlamda *lex lata*) arasında ayırım yapılması gerektiğini ve UAD kararının bu konuda yerinde olduğunu belirtmiştir (1996: 311). UAD’nin tutumu konusunda geniş bir yelpazeden makalelerin yer aldığı bir eser için bkz. de Chazournes, Laurence Boisson/ Sands, Philippe (eds.) (1999).

⁵⁴Nükleer silahların her durumda ve koşul altında yasak olduğunun söylenemeyeceği konusunda bkz. Shaw, 2008: 889; McFadden, 1988. Daha “dengeli” bir yorum içinse bkz. Weston, 1982-1983; ve Weston, 1983-1984.

⁵⁵Weeramantry, nükleer silahların imhası yönünde faaliyet gösteren en önemli uluslararası hukuk girişimi olan International Association of Lawyers Against Nuclear Arms’ın da başkanlığını yapmaktadır.

tarafından aslında yasaklanmış olduğunu hem de yine uluslararası hukukun asli kaynakları arasında yer alan “uluslararası hukukun genel ilkeleri” üzerinden yapılacak ayrıntılı, kuşatıcı ve kapsayıcı bir değerlendirmenin de bu yönde bir sonuç verdiğini önermiştir.

Görüşlerine nükleer silahların, doğrudan insan yaşamını tehdit etmenin dışında, çevreye, ekosisteme ve gelecek nesillere ciddi zararları olduğu tespitiyle başlayan Weeramantry, kabaca insancıl hukuk (*humanitarian law*) başlığı altında ele aldığı gerekçelerle -mahkemenin hükmettiği gibi “açıkça” yasaklanmamış olsa da- nükleer silahların cari uluslararası hukuka aykırı olduğunu göstermeye çalışmıştır (1996: 476 vd.).

Weeramantry, bu çerçevede, savaş sırasında uyulması gereken kurallar konusundaki uluslararası düzenlemelerde yer alan sivillerle savaşanlar arasında ayırım yapma, gereksiz acılardan kaçınma, sivillerin korunması, çevreye kalıcı zararlar veren savaş araç ve yöntemlerinin kullanılmaması ve tarafsızlık hakkı gibi temel ilke ve kuralların nükleer silahların kullanılmasının genelde uluslararası hukuka özelde de insancıl hukuka aykırı olduğunu önermiştir. Gerçekten de, örneğin 1949 tarihli Cenevre Konvansiyonları’na Ek I No.lu Protokol’ün (1977) 35/2. maddesi “Haddinden fazla yaralanmaya ve gereksiz acı çekilmesine yol açan niteliğe sahip silahların, mermilerin, *malzemenin ve savaş yöntemlerinin* kullanılması yasaktır” (vurgu eklenmiştir) hükmünü içermektedir.⁵⁶ Özellikle vurgulanan kısmın nükleer silahları da kapsayacak şekilde yorumlanması hukuken mümkün gözükmektedir. Yine aynı maddenin 1. fıkrasında yer alan “Herhangi bir silahlı çatışmada, çatışma Taraflarının savaş yöntemleri ve savaş araçları seçme hakkı sınırsız değildir” şeklindeki genel hükümle 3. fıkrasında yer alan “Doğal çevreye geniş alana yayılan, uzun vadeli ve ciddi hasar vermesi amaçlanan, ya da vereceği tahmin edilen savaş yöntemlerini ve araçlarını kullanmak yasaktır” özel hükmünün nükleer silahlar konusunda geçerli olacağını dile getirmek de yerinde gözükmektedir. Benzer şekilde, 55. maddede yer alan ve çevrenin savaş sırasında “uzun vadeli, geniş alana yayılmış, ciddi zararlara karşı” korunacağını öngörerek çevreye zararlı olmanın dışında “halkın sağlığını ve yaşamını tehlikeye sokması beklenen ve bu amaçla geliştirilmiş savaş araçlarının ve yöntemlerinin kullanılması yasak”layan hüküm de bu bağlamda zikredilmektedir (Weeramantry: 1996: 505).

Weeramantry, öte yandan, somut bir kuralın yokluğu ve açıkça nükleer silahları yasaklamayan bu türden “genel” kuralların yeterli olmadığı yönündeki

⁵⁶Sözleşme’nin Türkçe metni için bkz. <<http://www.kizilay.org.tr/hukuk/sayfa.php?t=Ulusal.ve.Uluslararası.Sozlesmeler-CENEVRE.EK.1.PROTOKOL>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).

itirazın kabul edilmesi durumunda dâhi nükleer silahların uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Weeramantry, bu bağlamdaki hukuksal akıl yürütmesini, temel olarak literatürde “*Martens Clause*” olarak anılan anlayışa dayandırmıştır. Muhlif görüşünde dikkat çektiği üzere (1996: 486 vd.), 1899 tarihli La Haye Sözleşmesi’yle 1907 tarihli La Haye Sözleşmesi’nin giriş kısımlarında da atıf yapılarak pozitif uluslararası hukuka giren *Martens Clause*’a göre açık bir hükümle ele alınmamış durumlarda da hem siviller hem de savaşılar insanlık kuralları ve kamu vicdanının gereği olacak şekilde uluslararası hukukun koruması altındadır.⁵⁷ Bir başka deyişle, açık ve somut düzenlemelerin (henüz) yapılmadığı alanlarda da özellikle 1907 tarihli La Haye Sözleşmesi’nin 22. maddesinde söylendiği üzere “savaşılar düşmana zarar verme yöntemlerini belirlemede sınırsız bir hakka sahip değildir”. Buysa, “gereksiz acı verilmesi”, “insanî vicdan/insanlık hukuku” vb. kavramlar çerçevesinde düşünülebilecek bir koruma mekanizmasına işaret eder.

Kısacası, bu genel kaydı özellikle meşru müdafaa çerçevesinde orantılılık, çevresel zarar vermeme ve hatta genel olarak insan haklarını koruma yönündeki kurullarla birlikte değerlendiren Weeramantry, hemen muhalif görüşünün başında belirttiği üzere (1996: 433), nükleer silahların kullanılmasının ve bu silahları kullanma tehdidinin her koşulda hukuka aykırı (*illegal*) olduğunu savlamıştır. Zira nükleer silahlar, uluslararası hukukun temel ilkelerine, insanlık onuruna, insancıl hukukun temelinde yer alan insanî kaygılara ve ilgili pozitif hukuk kurallarına, kısacası hem somut pozitif uluslararası hukuk kurallarına, hem pozitif hukukun bir parçası olmuş uluslararası hukukun genel ilkelerine hem de genel olarak (uluslararası) hukuk düşüncesine aykırıdır.

Ne var ki, uygulamadan da açıkça görüldüğü gibi, bu türden tespit ve önermelerin somut bir etkisinin olduğunu ya da dikkate alındıklarını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bunun en önemli sebebiyse, her türlü silahsızlanma konusunda gündeme geldiği gibi, birçok uluslararası düzenlemenin spesifik silah tanımı yapması ve icat edilen yeni (nesil) silahların da tanımlamadaki nüanslar çerçevesinde halihazırda kapsanmayan bir silah türü olduğu yönünde özellikle devletlerin gösterdiği ısrarlı tutumdur. Aslında, yukarıda değinilen 1949 tarihli Cenevre Konvansiyonları’na Ek I No.lu Protokol’ün (1977) 36. maddesi bu bağlamda önemli bir düzenleme içermektedir. Buna göre, Protokolde öngörülmeyen “yeni silahlar”ın “kullanımlarının, bazı durumlarda ya da her koşul altında, bu Protokol ile ya da Akit Devlet için geçerli olan başka bir uluslararası hukuk kuralı ile yasaklanmasına ya da yasaklanmamasına karar vermek bir Akit Devletin

⁵⁷Ayrıca bkz. Meron, 2000; ve Corwin, 1986-1987.

sorumluluğu altındadır”. Bu hüküm, her ne kadar devletlere özellikle yeni nesil nükleer silahlar dâhil pek çok konuda “geniş” bir takdir yetkisi verir görünse de, “karar verme sorumluluğu”nun nihayetinde bir geniş takdir yetkisi mi yoksa hukuksal risk mi olduğu epey tartışmalıdır. Ne var ki, yukarıda ele alınan UAD kararında da atıf yapıldığı gibi (paragraf 21), Lotus Davası’na dayandırılan ve uluslararası hukukun açıkça yasaklamadığı konularda devletlerin egemenlikten kaynaklanan haklarının esas olduğu yönündeki eğilim burada da gündeme getirilebilmektedir.

Öte yandan, literatürde yer alan nükleer silahların kullanımının yasaklanması ve/veya zaten yasak olduğu yönündeki görüşler bir yana, devlet uygulamasında da nükleer silahların kullanılması konusunda çeşitli ciddi girişimler olmuştur. Bu bağlamda özellikle zikredilmesi gerekirse, dünyanın pek çok yerinde “*nuclear-free*” olma yolunda atılan ciddi hukuksal adımlardır. Ayrıca, başıca ilgili devletlerin tutumu nedeniyle etkinliği tartışmalı olsa da, nükleer silah denemeleriyle ilgili kimi düzenlemeler de bulunmaktadır.

B. Nükleer Denemelerle İlgili Düzenlemeler

Silahsızlanma (*disarmament*) konusunda yürütülen çabalara ilaveten yoğunlaşılan bir diğer önemli konu da nükleer denemeler olmuştur. Denemelere belirli bir hukuksal çerçeve getirme görüşü, özellikle nükleer silahlanma yarışının hızlandığı ve bu konuda herhangi bir düzenleme olmadığı için de yapılan denemelerin çok geniş alanları etkilediği 1950’lerden başlayarak gündeme gelmiştir. Gerçekten de, her bir devletin nükleer silah elde etme sürecine yakından bakıldığında, genelde ya (eski) sömürge bölgelerinin veya uluslararası alanların ya da ülke içinde de “gözden uzak” ve dolayısıyla korumasız bölgelerin tercih edildiği görülmektedir. Üstelik denemelerin etkileri ekosistemin diğer ana bileşenlerine ve dolayısıyla çok geniş bölgelere yayıldığı için, her durumda tümüyle “ilgisiz” bölge ve insanları etkileyen nükleer denemeler, tam bir uluslararası sorun olarak görülmüştür. Tüm bunlar, BM başta olmak üzere çeşitli platformlarda konunun ele alınması yönündeki talepleri artırmıştır.

Bu çevrede yapılan ilk düzenleme, Kısmi Deneme Yasağı Sözleşmesi’dir (*Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water-PTBT*).⁵⁸ Atmosferde, uzayda ve denizaltında nükleer denemelerin yapılmasının yasaklayan 1963 tarihli PTBT aynı yıl yürürlüğe girmiştir ve Ağustos 2011 itibariyle de 125 tarafı bulunmaktadır. Ne var ki,

⁵⁸Kısmi ve Kapsamlı Deneme Yasağı Sözleşmeleri’nin metinleri, mevcut statüleri ve ilgili belgeler için bkz. <<http://www.ctbto.org>>

özellikle Fransa ve Çin'in PTBT'ye taraf olmaması ciddi bir sorun olarak görülmektedir. ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin hem silahlanma yarışını dizginleme hem de özellikle atmosferden dağılan (yağan) nükleer artıklara önlem alma amacıyla önyak olduğu PTBT, sadece yer altında yapılan denemeleri yasaklamamış, bir başka deyişle, devletlerin nükleer denemelerini yer altında yapmalarına/sürdüremelerine vize vermiştir.

Daha kapsamlı bir düzenlemeyle tüm nükleer denemeleri yasaklama yönündeki girişimlerse ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle tekrar gündeme gelebilmiştir. Yürütülen uluslararası görüşmelerin tam anlamıyla bir sonuç vermemesi üzerine konu BM Genel Kurulu'na aktarılmış, 1996'da da PTBT'ye göre oldukça kapsamlı ve detaylı düzenlemeler içeren Kapsamlı Test Yasağı Sözleşmesi (CTBT) büyük bir oy çoğunluğuyla kabul edilmiştir.

CTBT'nin en önemli özelliği, nükleer denemeleri yer altı dâhil tüm ortamlar için yasaklamasıdır. Taraflar, CTBT'nin temel yükümlülükler (*basic obligations*) başlıklı 1. maddesiyle, ülkelerinde ve denetimleri altında olan bölgelerde nükleer deneme yapmayacaklarını ve bu türden faaliyetlere de katkıda bulunmayacaklarını taahhüt etmiştir. Bu nedenle büyük önem atfedilen ve aslında Ağustos 2011 itibariyle 154 devletin taraf olduğu Sözleşme, "Ek 2"de sıralandığı üzere onayı gereken devletlerden ABD, Çin, Endonezya, Hindistan, İran, İsrail, Kuzey Kore, Mısır ve Pakistan'ın hala taraf olmaması nedeniyle yürürlüğe girememiştir. Bu çerçevede, nükleer silahsızlanma çağrıları da düşünüldüğünde, özellikle ABD'nin karşı politikası dikkat çekmektedir.⁵⁹

Kısacası, nükleer denemelerin yasaklanması konusunda imzalanan iki temel metinden birisi 125 tarafıyla yürürlüktedir. Daha kapsamlı yasak getiren diğeryse, 194 devlet tarafından imzalanmış, 150 devlet tarafından da onaylanmış olmasına rağmen, onayı açıkça aranan devletlerden ABD dâhil bazılarının katılmaması nedeniyle henüz yürürlüğe girmemiştir. Her durumda, özellikle de taraf sayıları dikkate alındığında, bu iki düzenlemenin de arkasında önemli bir uluslararası destek olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁹Öte yandan, nükleer denemeler konusundaki en ısrarlı ülke olan Fransa da -geçmiş tartışmalı uygulamaları bir yana- örneğin Uluslararası Ceza Mahkemesi (Roma) Statüsü'ne de sadece konvansiyonel silahlarla ilgili düzenleme yapıldığı ve bu nedenle de nükleer silahların kullanıldığı durumların kapsam dışı kaldığı yönünde bir "açıklayıcı yorum" düşmüştür. Bkz. <http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en> erişim tarihi 7 Aralık 2010)

C. Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölgeler

Nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler (*nuclear weapons free zones*) oluşturma fikri, bu çerçevede BM Genel Kurulu'nda yapılan özel ve kapsamlı bir çalışma çerçevesinde gündeme gelmiş ve daha sonra da aşağıda ele alınacak somut adımlar atılmıştır. Her ne kadar bağlayıcı olmasa da hem genel bir kanaati hem de somutlaşmaya başlayacak bir eğilimi göstermesi açısından önemli olan bu çalışmalarda, topyekûn silahsızlanmaya katkısı ve uluslararası barışla güvenliği güçlendirici etkileri nedeniyle nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler yaratma konusu teşvik edilmiştir (BM Genel Kurulu, 1975).

Bu kapsamda yapılan düzenlemeleri,⁶⁰ iki ana başlık altında ele almak mümkündür. İlki, “uluslararası alanlar” konusunda “uluslararası sözleşme” niteliğindeki metinlerle bu yönde yapılan düzenlemelerdir. Nitekim, nükleer silahların kullanımını sınırlayan ilk ciddi uluslararası adım da olan Antarktika Antlaşması'yla, her ne kadar kapsamı “60° güney paralelinin güneyinde kalan tüm buzul bölgeleri” olarak sınırlansa ve “açık deniz” statüsündeki kısımlar kapsam dışında bırakılsa da, Antarktika'da denemeler dâhil tüm nükleer faaliyetler yasaklanmıştır (madde 1 ve 5). 1961'da 12 ülke arasında yürürlüğe giren anlaşmanın Ağustos 2011 itibarıyla dünya nüfusunun neredeyse üçte ikisine tekabül eden 48 tarafı bulunmaktadır. Yine 1967 Uzay Antlaşması'yla dünyanın yörüngesiyle birlikte ay veya diğer gök cisimlerine, 1972 Deniz Yatağı Antlaşması'yla da 12 millik deniz kıyısının ötesindeki deniz ve okyanus tabanına nükleer silah yerleştirilmesi yasaklanmıştır.

Öte yandan, en son Afrika kıtası konusunda olduğu gibi, “bölgesel” diyebileceğimiz düzenlemelerle de dünyanın pek çok bölgesindeki devletler kendi ülkeleri ve bölgeleri için bu türden yasaklayıcı ve/veya sınırlayıcı düzenlemelere imza atmıştır. Bunlardan ilki, 1967'de imzalanan ve 33 devletin taraf olduğu Tlatelolco Antlaşması'yla nükleer silah kullanımının yasaklandığı Latin Amerika ve Karayipler bölgesidir (madde 1). Ne var ki, bölge dışından taraf olan İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerle ABD, Antlaşma'nın temel mantığına aykırı bir tutum benimsemiş ve bölgede nükleer silah kullanmama yükümlülüğünü “nükleer müttefike sahip herhangi bir bölge devletinin yapacağı (nükleer olmayan) silahlı saldırının yapılan düzenlemeyle çelişeceği”ni açıklamıştır. Antlaşma'nın bir diğer önemli özelliği ise, NPT'den farklı olarak “nükleer patlayıcı” yerine “nükleer silahlar” kavramını tercih etmesi (madde 5) ve böylece “barışçıl nükleer patlayıcıları” da dolaylı olarak yasak kapsamı dışında bırakmasıdır. Bunu 13 taraf devlet tarafından imzalanan

⁶⁰Bu bölümde değinilecek nükleer silahlardan arındırılmış bölge yaratma amaçlı tüm antlaşmaların metni ve statüleri için bkz. <<http://www.opanal.org>>. Genel bir değerlendirme içinse bkz. Denk, 2009a.

1985 Rarotonga Antlaşması'yla nükleer silahlardan arındırılan Güney Pasifik bölgesi izlemiştir. Buradaki en dikkat çekici noktaysa, ABD'yle imzaladıkları *Compact of Free Association* anlaşmaları çerçevesinde bu ülkenin nükleer denizaltılarına ülkelerine giriş imkânı tanımak durumunda olan Mikronezya, Marshall Adaları ve Palau gibi devletlerin Rarotonga Antlaşması'na taraf olmamasıdır.

Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) çerçevesinde imzalanan 1995 Bangkok Antlaşması'ysa, daha ayrıntılı ve kapsamlı bir düzenleme içermektedir. Nitekim Antlaşma, taraf 10 ülkenin kara ülkeleriyle birlikte iç sular, karasuları, takımda suları, münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı, deniz yatağı gibi deniz alanlarını ve ilgili tüm hava sahasını kapsamaktadır (madde 1/a ve 1/b). Ayrıca nükleer silahların üretilmesi ve elde bulundurulmasının yanı sıra denenmesi ve kullanılması ve kullanılmasına izin verilmesi konusunda da yasaklayıcı düzenlemeler içermektedir.⁶¹ Mart 2009'da yürürlüğe giren Semipalatinsk Antlaşması (CANWFZ) ise, Sovyetler Birliği'nden ayrılan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı nükleer silahlardan ve çalışmalardan arındırmak amaçlıdır. Özellikle Rusya Federasyonu, Çin, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore gibi örnekler düşünüldüğünde, neredeyse tümüyle nükleer devletlerle çevrilmiş bu bölgeyi nükleer silahlardan arındırma yönündeki bu girişim, dikkat çekicidir.⁶² En son, 15 Temmuz 2009'da yürürlüğe giren ve 53 tarafı olan Pelindaba Antlaşması'yla (ANWFZ, 1996) da Afrika kıtası⁶³ nükleer silahlardan arındırılmış bölge ilan edilmiştir. Taraf ülkelerin "kara ülkesiyle birlikte, iç sular, karasuları, takımda suları ve bunların üstündeki hava sahasıyla altındaki deniz yatağı ve toprak altı"nın da kapsayan Antlaşma, nükleer araştırma,

⁶¹Antlaşma'nın 3/1. maddesine göre, nükleer silah geliştirme, üretme, elde etme, kontrol etme, yerleştirme, taşıma, deneme ve kullanma, 3/2. maddesine göre de bu gibi faaliyetlere izin vermeme yükümlülüğü söz konusudur.

⁶²Öte yandan, komşu devletlerin taraf olmasına kapı açan düzenlemeler özellikle ABD'nin itirazlarıyla nihai metinden çıkarılmıştır. Böylesi bir itirazın ABD'nin nükleer programı konusunda yoğun eleştiri yönelttiği İran'ı antlaşmaya taraf olmaya "zorlama" ihtimalini ortadan kaldırdığı ve bu nedenle de kendi içinde bir çelişki olduğu açıktır. Bkz. Parrish/Potter, 2006.

⁶³Pelindaba Antlaşması, Afrika ana karasıyla birlikte kıtada değerlendirilen ada ülkeleriyle adaları da kapsamaktadır (madde 1/a). Ancak özellikle Hint Okyanusu'nda yer alan ve üzerinde Mauritius ile Britanya arasında bir egemenlik ihtilafı bulunan Chagos Takımadaları'nın durumu tartışma konusu olmuştur. Zira İngiltere, ABD'yle birlikte birçok tartışmalı askeri faaliyetine sahne olan bölgedeki Diego Garcia adasının Pelindaba Antlaşması'nın kapsamı dışında olduğunu öne sürmektedir. Ayrıntılı tartışma için bkz. Denk, 2009a.

depolama, deneme ve nükleer silah kullanımı dâhil tüm ilgili faaliyetleri yasaklamaktadır. Ayrıca, nükleer silaha sahip ülkeler de bölgede nükleer silah kullanmaktan ve taraf ülkelere böyle bir tehdit yöneltmekten kaçınmaya davet edilmektedir.⁶⁴

Nihayet, “uluslararası” ve “bölgesel” bu düzenlemelerden farklı özgün bir girişimse Moğolistan’dan gelmiştir. Moğol Başkanı Punsalmaagiin Ochirbat, 1992’de yaptığı bir açıklamayla, ülkesini “nükleer silahlardan arındırılmış bölge” ilan ettiğini duyurmuş, BM Genel Kurulu tarafından da desteklenen açıklama 2000’de BM’ye sunulan belgeyle resmîyet kazanmıştır.

Kısacası, bugün dünyanın coğrafi olarak çok önemli bir kısmı (neredeyse tüm güney yarımküreyi içerecek şekilde) nükleer silahlardan arındırılmış bölge durumundadır. Ne var ki, ilgili literatürde ve özellikle de “uluslararası toplum”un son yıllardaki girişimleri çerçevesinde yapılan nükleer silahsızlanma çağrılarında bu önemli gelişmeye yeterli önem verildiğini söylemek zordur. Nitekim UAD de *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* kararında bu türden gelişmelerin belki geleceğe dair bir yasaklama eğilimi emaresi olabileceğini, fakat ilgili devletlerin nükleer silahları kullanma haklarını saklı tuttıkları mevcut durumda böyle bir genel hükme varılamayacağını savunmuştur (paragraf 62; ve Schwebel, 1996: 318-319). Literatürde de benzer bir eğilime rastlanmaktadır. Örneğin, alandaki önemli eserlerde, 1963 Kısmi Deneme Yasağı Sözleşmesi’ne Fransa’nın taraf olmadığı vurgusuyla bu konuda bir yapılageliş oluştuğunu söylemenin zor olduğu ifade edilmekte ve kapsamı her geçen gün artan nükleerden arındırılmış bölge uygulamalarıysa ancak “ama yine de not etmekte yarar vardır” diye başlayan bir dipnotta değinilmektedir (Shaw: 2008: 610, dn. 297).

Oysa coğrafi kapsamı ve taraf olan devlet sayıları düşünüldüğünde, en azından bir yapılageliş kuralının oluşma sürecine işaret edecek sayıda devlet uygulamasının söz konusu olduğu açıktır. Nitekim yukarıda bahsedilen nükleer silahlardan arındırılmış alanlar/bölgeler yaratma amaçlı uluslararası düzenlemelerden Antarktika’yla ilgili olana 48, 1967 Uzay Antlaşması’na 100, 1972 Deniz Yatağı Antlaşması’naysa 94 devlet taraftır. Bölgesel antlaşmalardan 1967 Tlatelolco Antlaşması’na 33, 1986 Rarotonga Antlaşması’na 13, 1995 Bangkok Antlaşması’na 10, 2009 Semipalatinsk Antlaşması’na 5, 2009 Pelindaba Antlaşması’naysa 53 devlet taraftır. Kısacası,

⁶⁴Öte yandan, imzalamalarına rağmen henüz Antlaşma’yı onaylamayan ABD ve Rusya için bu yükümlülükler henüz yürürlükte değildir. Kaldı ki, ABD de imza sonrasında yaptığı açıklamada, kitle imha silahlarıyla kendisine yönelik yapılacak bir saldırı karşısında doğacak meşru müdafaa hakkı çerçevesinde nükleer silaha başvurma hakkını saklı tuttuğunu duyurmuştur (Bunn, 1997: 11).

her ne kadar içerdikleri hükümler ve yükümlülüklerin kapsamı konusunda birörnek düzenlemelerden bahsetmek pek mümkün değilse ve hatta bazıları nükleer devletlerin bu silahları kullanmasını her durum ve koşul altında yasaklamamışsa da, her durumda dünyanın alan, nüfus ve ülke sayısı açısından hiç de göz ardı edilemeyecek bir bölümünün nükleer silah kullanımı karşıtı uygulamalara taraf olduğu açıktır. Buysa, en azından genel bir yapılageliş hukuku oluşması yönünde ciddi verilerin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Kuşkusuz, uluslararası hukukta yapılageliş kurallarının oluşmasında “başlıca ilgili” devletlerin tutumunu (da) göz önünde bulundurma yönünde bir eğilim bulunmaktadır (Shaw, 2008: 74). Buysa, nükleer silahların üretiminin ve elde bulundurulmasının yasaklanması ve mevcutların da NPT’nin öngördüğü şekilde elden çıkarılması açısından nükleer devlet de olan “küresel aktörler”in aktif katılımına ihtiyaç olduğu anlamına gelmektedir. Öte yandan, nükleer silahların kullanımı gibi bir konuda “başlıca ilgili”lerin, özellikle de olası etkileri ve kalıcı zararları düşünüldüğünde, belli devletlerle (ve hatta “devletler”le) sınırlı olup olamayacağı oldukça tartışmalıdır. Ayrıca, hem NPT’nin muğlak da olsa belirlediği nihai hedefler hem de BM Genel Kurulu başta olmak üzere çeşitli platformlarda nükleer silahlarla ilgili alınan çeşitli kararlar hatırlandığında, “uluslararası toplum”daki yaygın görüş ve uygulama, nükleer silahların hem elde bulundurulması hem de kullanımını yasaklama açısından belirli bir kurallaşma eğilimine işaret etmektedir. Nitekim özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra “uluslararası toplum” adına gündeme getirilen pek çok itirazı da, nükleer silahların üretilmesi, elde bulundurulması ve kullanılmasının uluslararası hukukun temel ilkelerine aykırı bulunduğunun yeni örnekleri olarak değerlendirmek pekâlâ mümkündür. Bir başka deyişle, nükleer silah karşıtı görüşleri en çok dile getirenlerin başında halihazırda nükleer silaha sahip olanların ve/veya herhangi bir nükleer silahlardan arındırılmış bölge antlaşmasına taraf olmayanların gelmesi, uluslararası hukukun nükleer silahlar konusunda daha net bir kurallaşma eğilimi göstermesinin önündeki en önemli engel olarak gözükmektedir. Zira diğer devletleri esas alarak yapılacak bir değerlendirmede, böylesi bir yapılageliş kuralının çoktan oluşmuş olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.

Sonuç

Tarihsel gelişmelerden ve siyasi ve hukuksal yansımalarından açıkça görüldüğü gibi, İkinci Dünya Savaşı sürecindeki ilk nükleer çalışmalardan ve hatta ABD’nin Hiroşima ve Nagazaki’ye attığı atom bombaların etkilerinin yarattığı dehşet ortamından başlayarak günümüze dek nükleer silahlar özelinde “başlıca ilgili” devletler arasında yapılan tartışmalarda yoğunlaşan ve dert edilen temel konu, mevcut başka hiçbir silahla kıyaslanamaz zararları olan

nükleer silahların ortadan kaldırılmasından ya da en azından kullanılmasını yasaklamaktan ziyade bu teknolojinin kimlerin elinde olacağı/olmayacağı veya olması/olmaması gerektiği yönünde olmuştur.

Nitekim nükleer silahları ilk üreten (ve tek kullanan) ülke olan ABD, yukarıda da değinildiği gibi, savaş sırasında nükleer çalışmaları birlikte yürütmek üzere anlaştığı Kanada ve özellikle İngiltere'ye kendi nükleer silah programlarını sonlandırma şartı koymuştur.⁶⁵ ABD, daha sonra da özellikle 1945-1955 döneminde yürüttüğü politika çerçevesinde BM başta olmak üzere çeşitli platformlarda yaptığı somut girişimlerle diğer devletlerin nükleer programlarını "uluslararası" denetim altına almak ve elindekileri imha etme garantisini de vermeden yeni nükleer gücün ortaya çıkmasını engellemek istemiştir. ABD'nin nükleer silah politikasına karşı çıkan Sovyetler Birliği başta olmak üzere diğer devletlerin temel hedefi de, ABD'nin bu tekeli topyekûn silahsızlanmadan ziyade kendi nükleer silahlarına sahip olarak kırmak olmuştur. Nükleer görüşmeler sürerken yürütülen ve kısa sürede nükleer silah üretmekle sonuçlanan nükleer programları da bunu göstermektedir.

BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesinde somutlaşan bu politika, kendisini en açık olarak NPT'de göstermiş ve o tarih itibarıyla nükleer silah sahibi olan daimi üyeler kendi ayrıcalıklarında olan legal nükleer kulübü kurmuştur. Ki bu devletler de, içsel yapısı gereği en bariz örneklerinden birisi Sovyetler Birliği olduğu üzere, kendi çatısı altındaki nükleer faaliyetleri doğrudan merkezin kontrolünde (Rusya SFSC) yürütmüştür.⁶⁶

1968'de imzalanarak 1970'te yürürlüğe giren NPT'nin isminin (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması) ve temel düzenlemelerinin de gösterdiği gibi, hedef topyekûn yasaklamaktan ziyade mevcut nükleer silahlı devletlerin kendi durumlarını ("tekel" olma hali) korumak ve yeni nükleer silah sahibi devletlerin oluşmasını engellemek olmuştur. Yine NPT'nin süresiz olarak uzatılmasının sağlandığı 1995 Gözden Geçirme Konferansı sürecinde yapılan ve fakat istenen alındıktan sonra unutulmuş "siyasi" vaatler de bunu göstermektedir. Öyle ki, benzer bir durum 2010 Gözden Geçirme Konferansı sürecinde de yaşanmıştır. NPT'ye taraf olmayan ve nükleer silah sahibi olan ya da olmaya çalışan devletlere odaklanan içeriği soyut silahsızlanma çağrılarını

⁶⁵İngiltere de Manhattan Projesi'ne katılımı sonra erdikten sonra hemen kendi nükleer programına başlayacaktır. Bkz. yukarıda dipnot 27.

⁶⁶Nitekim nükleer silahlara ya da nükleer tesislere ev sahipliği yapan Orta Asya devletleri dağılma sonrasında 1996'da imzaladıkları ve 21 Mart 2009'da giren Semipalatinsk Antlaşması'yla (CANWFZ) nükleer silahlardan arınmış ve "nükleer ardıl" Rusya Federasyonu olmuştur (Denk, 2009a).

topyekûn nükleer silahsızlanma çağrısı olarak sunulmuş ve bir Gözden Geçirme Konferansı daha NPT'nin öngördüğü “iyi niyetle yapılacak silahsızlanma görüşmeleri”nin anlamlı ve sonuç üretecek şekilde gündeme gelmemesi, yani statükonun pekiştirilmesiyle (ya da en azından tartışılmamasıyla) sonuçlanmıştır (Denk, 2009b).

Benzer şekilde, Körfez Krizi'yle şekillenmeye başladığı ve İran nükleer kriziyle en somut haline büründüğü gibi, “bazı devletler”in (serseri, başarısız vb. devletler ve şer eksenli kavramsallaştırmalarıyla) nükleer programı uluslararası sisteme birer tehdit olarak görülmüş ve bu çerçevede ciddi argümanlara ve uygulamalara imza atılmıştır. Öyle ki, en son ABD Başkanı Obama'nın “nükleer silahsızlanma” çağrısı şeklinde yorumlanan Prag Konuşması⁶⁷ sonrasındaki uygulamalarda da görüldüğü gibi, nükleer silahların yasaklanması konusunda NPT'nin getirdiği yükümlülük doğrultusunda iyi niyetli görüşmelerin yürütülmek bir yana yapıldığını dahi ileri sürmek pek olanaklı görülmemektedir. Bunun en önemli kanıtı da, yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi, her ciddi itiraz ya da olumlu gelişme fırsatının başka siyasi ve hukuksal pazarlıklar çerçevesinde ele alınması ve dikkatlerin topyekûn silahsızlanmadan ziyade “bazı” devletlerin elinde (bulunma olasılığı) bulunan nükleer teknolojiye yoğunlaşılmasıdır. Gerçekten de Soğuk Savaş döneminin⁶⁸ Blok politikaları çerçevesindeki bölgesel mülahalardan kaynaklanan Hindistan-Pakistan denklemi gibi kimi istisnai durumlar bir yana, “küresel” siyasete daha doğrusu süpergüçlere/süpergüce karşı başkaldırma/dengeleme arayışının bir parçası olan her türlü silahlanma girişimi de -hem de eldeki silahları imha etme yönünde bağlayıcı bir plan/açıklama yapılmadan- nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve içeriği belirsiz “silahsızlanma” çağrılarını eşliğinde yapılmıştır.⁶⁹

⁶⁷Örneğin bkz. “Obama promotes nuclear-free world”. Konuşmanın metni için bkz. “Remarks by President Barack Obama”.

⁶⁸Öte yandan, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin nükleer arayışlara etkisi konusunda bkz. Karl, 1996-1997.

⁶⁹Öte yandan, NPT rejimi çerçevesi dışındaki (olası) nükleer devletler konusundaki farklı uygulamalar da dikkat çekmektedir. Burada kastedilen “popüler” İsrail örneği değildir. Nitekim nükleer olma yolunda ilerlediği yönünde eleştiriler alan, yaptırımlarla karşılaşan ve askeri müdahale seçeneklerinin dile getirildiği İran ile nükleer silah geliştirdiğini açıklayan ve NPT'den de çekilen Kuzey Kore'ye karşı yürütülen politikalarda bariz bir farklılık bulunmaktadır. Bunun nedeninin, özellikle Soğuk Savaş sonrasının ideolojik boşluk ortamında “küçük”, “zararsız” ve hatta “folklorik” bulunan ve olsa olsa “bölgesel bir tehdit” ya da “bölgenin sorunu” olan

Nihayet, 11 Eylül saldırılarından sonra devlet-dışı aktörlerin genel olarak KİS konusunda yeni tehdit olarak görülmesiyle mevcut hukuksal verilerin de bu çerçevede değerlendirilmesi ve geliştirilmesi girişimleri gündeme gelmiştir.⁷⁰ Nitekim KİS'in devlet-dışı aktörlerin eline geçmesinin tüm devletleri ilgilendiren küresel bir tehdit olduğundan ve dolayısıyla karşı önlemlerin de devletlerarası işbirliği çerçevesinde alınması gerekliliğinden bahseden 1540 sayılı (2004) Güvenlik Konseyi kararının başlığı Güvenlik Konseyi resmi sayfasında “*Non-proliferation of weapons of mass destruction*” şeklinde formüle edilmiştir.⁷¹ NPT'nin başlığıyla benzerlik taşıyan bu kavramsallaştırma, içerikteki amaç açısından da burada vurgulanmaya çalışılan paralelliği gözler önünde sermektedir. Tüm bunlar, devlet merkezli uluslararası sistemde bazı devletlerin genelde KİS özelde nükleer silahlar konusundaki “tekel/ayrıcılık” durumunu koruma ve pekiştirme arayışlarının yeni sorunlar karşısında aldığı yeni görünümüdür. Bu bağlamda özellikle dikkat çekense, *bunk-busters* olarak bilinen “akıllı”, küçük ve hedefe kilitlenmiş yeni nesil nükleer silahlar geliştirme konusunda atılan adımlardır. Bir yandan nükleer silahların geniş ve “hedef dışı” alanları etkileme sorununa çözüm olarak sunulan ve bu anlamda olumlanan bu türden yeni nesil silahlar, öte yandan günümüze kadar bir şekilde yapılmış hukuksal düzenlemelerin tanımlamakta olduğundan farklı bir silah türü olması nedeniyle mevcut hukuksal yapının etkisiz/ilgisiz olduğu yönündeki görüşlere de kapı aralama riski taşımaktadır.⁷²

Devam etmeden vurgulamak gerekirse, özellikle *Atoms for Peace* konuşmasından başlayarak nükleer teknolojinin ciddi bir “ticari imkân” ve “meta” anlamına geldiği de açıktır. Gerçekten de, ilgili bilgi, teknoloji ve imkânları takip ve kontrol etme eğilimi bir yana, bu teknolojinin ilgili görüşmelerde “pazarlık kozu” olarak oynadığı rol azımsanacak gibi değildir.⁷³ Zira “bir kere bilgi ve uygulama sahasına giren bir teknolojinin artık yok sayılamayacağı ve gözden de çıkarılamayacağı” gibi “makul/teknolojist”

Kuzey Kore'yle özellikle 11 Eylül sonrasının ideolojisi ve dünya algısı çerçevesinde İran'ın durumunun epey farklı bulunması olduğu ileri sürülebilir.

⁷⁰Hemen 11 Eylül saldırılarının ardından başlayan tartışmalar için örneğin bkz. Blum/Asal/Wilkenfeld (eds.), 2005; Bowman, 2002; Nabati, 2003; Bothe, 2003.

⁷¹Bkz. “SC Resolutions 2004” <http://www.un.org/Docs/sc/unsc_resolutions04.html> (erişim tarihi 28 Şubat 2011).

⁷²Bu durumu nükleer devletlerin nükleer silahsızlanma yönünde iyi niyetli görüşmeler yapması yükümlülüğü (NPT, madde VI) çerçevesinde değerlendiren bir çalışma için bkz. Gritto, 2005.

⁷³Bu çerçevede, özellikle İran nükleer krizinde Rusya Federasyonu'yla Batılı ülkeler arasında böyle bir çekişme/rekabet yaşandığı şeklinde bir görüş için bkz. Akdevelioğlu, 2009: 11-12.

görüşlerle başlayan ve nükleer silahların -hele kullanılmış yani sonuçları da görülmüş olduğuna göre- caydırıcılık etkisinin çok ciddi boyutlarda olduğu argümanı ile devam eden yaklaşımlar, nükleer silahların kendilerinden çok potansiyel sahipleri konusuna odaklanmıştır. Diğerleri elden çıkarmadan biz da çıkarmayız gibi özellikle de karşılıklı güvenin çok az olduğu dönemlerde bir kısır döngü de yaratan yaklaşımların⁷⁴ da etkili olduğu statüko her ne pahasına olursa olsun korunmak istenmiş, buysa özellikle de yukarıda değinilen NAS konusunda yaşanan gelişmeler ve kimi bölgesel müttefiklerin NPT rejimi dışında kalarak nükleer silah geliştirmesiyle ciddi bir nükleer dengesizlik yaratmıştır. Nitekim Hindistan, Pakistan ve İsrail gibi NPT rejimi dışında kalarak ya da Kuzey Kore gibi NPT'den ayrılarak nükleer silah üretme yolunu seçen ülkeler bir yana,⁷⁵ en son İran nükleer krizinde de görüldüğü gibi topyekûn nükleer silahsızlanma fikri de ciddi yaralar almıştır.⁷⁶

Kısacası, Uluslararası Adalet Divanı'nın 1996'da verdiği danışma görüşünde de görüldüğü gibi, devletler dâhil cari uluslararası hukukun başlıca aktörleri nükleer silahların topyekûn yasaklanmasıyla ilgili nihai/kesin bir hükümde bulunmaktan adeta ısrarla kaçınmaktadır. Nükleer silaha sahip olan devlet grubu, bu "ayrıcalığı", "caydırıcı kuvveti" ve hatta "teknolojik ve ticari imkânı" kendilerine has kılma ve başkalarına yasaklama siyasetini sürdürürken, büyük ölçüde klasik uluslararası hukuk anlayışı çerçevesinde hareket eden UAD gibi kurumlar da "çok istisnai ve devletlerin bekasını ilgilendiren konularda nükleer silahlara başvurulmasını yasak ilan etmenin yerinde olmayacağı" savıyla "çekingen" davranmaktadır.

Oysa nükleer denemelerin yasaklanması yönündeki girişimler ve özellikle de nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler yaratma amaçlı antlaşmalarda da görüldüğü üzere, bu konuda devlet uygulaması alanında ciddi gelişmeler vardır. En başta, nükleer silahları içerdiği konusunda herhangi bir kuşku bulunmayan kitle imha silahları, bağlayıcı olsun olmasın birçok uluslararası belge tarafından uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit olarak tanımlanmakta ve bulundurulmaları uluslararası sisteme ve hukukuna bir tehdit olarak görülmektedir. Bu eğilimi özellikle de BM Güvenlik Konseyi'nde alınan

⁷⁴Öte yandan, modern devlet sisteminin hatta modernizmin üzerine bina edildiği temel paradigmlar açısından nükleer silahların bir anlamda kaçınılmaz olduğunu tartışan bir çalışma için bkz. Kahn (1999).

⁷⁵Bkz. yukarıda dipnotlar 27-34.

⁷⁶Kuzey Kore ve İran gibi nükleer çalışmalarını tartışma konusu olan devletleri "silahsızlanma"dan ziyade mevcut statükonun korunması açısından risk olarak gören bir çalışma için bkz. Huntley, 2006.

birçok kararda ve ABD başta olmak üzere nükleer devletlerin açıklamalarında görmek mümkündür.

Özel olarak nükleer silahlar konusunda da kayda değer gelişmeler yaşanmaktadır. Nitekim, her ne kadar ilgili literatürde ve özellikle de “uluslararası toplum”un son yıllarda artırdığı nükleer silahlı silahsızlanma çağrılarında yeterli önem verilmese de, dünyanın çok önemli bir kısmı nükleer silahlardan arındırılmış durumdadır. Gerçekten de, önemli sayıda devletin kapsamlı düzenlemelerle dünyanın coğrafi olarak çok önemlice bir bölümünü nükleer silahların kullanılmasına kapatma yönündeki girişimleri, hem devlet uygulaması (*State practice*) hem de devletlerin bu yöndeki hukuksal eğilimleri/kanaatleri (*opinio juris*) açısından göz ardı edilecek nitelikte değildir. Buysa, UAD’nin 1996’daki kararında benimsediği “kesin bir şey söylenemez” şeklindeki tutum yerindeyse bile, özellikle de üzerinden geçen görece uzun zaman ve bu dönemde devlet uygulaması alanındaki gelişmeler düşünüldüğünde, nükleer silahların kullanımını hukuk dışına itecek şekilde bir yapılageliş kuralının oluşması yönünde kayda değer verilerin söz konusu olduğu anlamına gelmektedir. Öte yandan, böyle bir yapılageliş hukukunun oluştuğunun ileri sürülmesinin önündeki en önemli engelin de mevcut nükleer devletlerin tutumu olduğunu söylemek mümkündür.

Gerçekten de sorun burada başlamaktadır. Zira son yıllarda “uluslararası toplum” adı altında nükleer silahlı silahsızlanma çağrılarını yapan devletlerin nükleer silaha sahip olması, ironik olmanın ötesinde, bu konuda anlamlı hukuksal ilerlemenin sağlanmasını da engeller niteliktedir. Nükleer silahlar sorununun artık sadece devletler açısından değil devlet-dışı aktörler açısından da gündeme getirildiği hatırlandığında, bu türden risklerin tam anlamıyla bertaraf edilmesinin tek yolunun topyekun nükleer silahlı silahsızlanma olduğu ve mevcut nükleer silahların imha edilmesinin tek çıkar yol olduğu da açıktır. Tüm bunlar düşünüldüğünde, nükleer silahların kullanımını dışlama anlamında atılan adımların uluslararası hukuktaki değeri konusu kadar “nükleer silahlı silahsızlanma”dan (*disarmament*) ziyade “nükleer silahların yayılmasının önlenmesi”ne (*non-proliferation*) odaklanan “başlıca ilgili” devletlerin çağrılarında daha nüanslı ve dikkatli yaklaşılmasının gerektiği de açıktır.⁷⁷ Zira her ne kadar bu türden çağrılar da paradoksal olarak olası bir yapılageliş

⁷⁷Nitekim, en genel manada hukuk mantığı bir yana, NPT başta olmak üzere uluslararası hukuk düzenlemeleri de nükleer silah üretmeme yükümlülüğü kadar (özellikle NPT’ye taraf olmayarak) silah elde etmiş/üretmiş devletlere de kimi yükümlülükler getirmiştir. Buysa, nükleer silahlı silahsızlanma konusunda anlamlı, tutarlı ve etkin bir politika üretmek için “nükleer silaha sahip olması olası devletler” kadar “nükleer silaha sahip devletler”e de odaklanılmasını gerektirmektedir.

kuralının oluşumu/varlığı açısından kimi veriler sunabilecek nitelikteyse de, “başlıca ilgili” devletlerin adım atmadığı bir durumda oluşan/oluştugu varsayılacak bir yapılageliş kuralını uygula(t)ma aşamasında ciddi sıkıntılar çıkacağı da açıktır. Zira özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra yaşanan gelişmeler, insancıl hukuk başta olmak üzere birçok alanda yerleşmiş pek çok kuralın dahi uygulamada nasıl anlamsızlaşabildiğini gösterir niteliktedir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Akdevelioğlu, Atay (2009), “İran’da 10. Dönem Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Önemi” *Ortadoğu Analiz*, 1/6: 6-13.
- Andemicael, Berhan / Mathiason, John (2005), *Eliminating Weapons of Mass Destruction* (Hampshire, Palgrave Macmillan).
- Blix, Hans (1989), “The Role of the IAEA in the Development of International Law”, *Nordic Journal of International Law*, 58: 231-242.
- Blum, Andrew / Asal, Victor / Wilkenfeld, Jonathan (eds.) (2005), “Nonstate Actors, Terrorism, and Weapons of Mass Destruction” *International Studies Review*, 7/1: 133-170.
- Bothe, Michael (2003), “Terrorism and the Legality of Preemptive Force” *European Journal of International Law*, 14/2: 227-240.
- Bowman, Steve (2002), “Weapons of Mass Destruction: The Terrorist Threat” *CRS Report for Congress* <<http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA477946&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf>> (erişim tarihi 24 Mayıs 2011).
- Brownlie, Ian (1965), “Some Legal Aspects of the Use of Nuclear Weapons”, *The International and Comparative Law Quarterly*, 14/2: 437-451.
- Bunn, George (1997), “The Legal Status of U.S. Negative Security Assurances to Non-Nuclear Weapon States” *The Nonproliferation Review*, 4/3: 1-17.
- Bunn, George / de Preez, Juan (2007), “More than words: The value of U.S. non-nuclear-use promise” *Arms Control Association*, <www.armscontrol.org/act/2007_07_08/NonUse.asp> (erişim tarihi 6 Temmuz 2011).
- Celalifer Ekinci, Arzu (2009), *İran Nükleer Krizi* (Ankara, USAK).
- Chafetz, Glenn (1995), “The Political Psychology of the Nuclear Nonproliferation Regime”, *The Journal of Politics*, 57/3: 743-775.
- Chari, P. R. (1978), “China’s Nuclear Posture: An Evaluation” *Asian Survey*, 18/8: 817-828.
- Chengappa, Raj (2000), *Weapons of Peace* (New Delhi, Harper Collins Publishers India).
- Coleman, Jerry Peter (1976), “International Safeguards against Non-Government Nuclear Theft: A Study of Legal Inadequacies”, *International Lawyer*, 10: 493-514.
- Corwin, David M. (1986-1987), “The Legality of Nuclear Arms under International Law”, *Dickinson Journal of International Law*, 5: 271-292.

- Crick, Michael (2005), "How Britain helped Israel get the bomb", *BBC Newsnight*, 3 Ağustos 2005 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/4743493.stm>> (erişim tarihi 10 Şubat 2010).
- de Chazournes, Laurence Boisson / Sands, Philippe (eds.) (1999), *International Law, The International Court of Justice and Nuclear Weapons* (Cambridge, Cambridge University Press).
- Denk, Erdem (2009a), "Nükleer silahlardan Afrika da arındı" *Afrika Gündemi*, Ekim 2009: 36-43.
- Denk, Erdem (2009b), "And the Nobel goes to... Obama!" *Birikim Güncel*, 15 Ekim 2009 <<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=589&makale=And%20The%20Nobel%20Goes%20to...%20Obama!>> (erişim tarihi 5 Nisan 2011).
- "Einstein's Letter to President Roosevelt - 1939" *Atomic Archive* <www.atomicarchive.com/Docs/Begin/Einstein.shtml> (erişim tarihi 20 Şubat 2010).
- ElBaradei, Mohamed (2003), "Towards a safer world", *The Economist*, 16 Ekim 2003 <<http://radwastelocator.org/Resources/Mohamed%20ElBaradei.pdf>> (erişim tarihi 13 Mayıs 2011).
- El-Baradei, Mohamed (2004) "Transcript of the Director General's Interview with Al-Ahram News" <<http://www.iaea.org/NewsCenter/Transcripts/2004/alahram27072004.html>> erişim tarihi 12 Haziran 2011).
- ElBaradei, Mohamed/ Nwogugu, Edwin ve Rames, John (1995), "International law and nuclear energy: Overview of the legal framework", *IAEA Bulletin*, 3: 16-25.
- Farr, Warner D. (1999), "The Third Temple's Holy of Holies: Israel's Nuclear Weapons", *The Counterproliferation Papers, Future Warfare Series* <<http://www.aaargh.codoh.info/fran/livres3/armesnucl.pdf>> (erişim tarihi 10 Şubat 2010).
- Feaver, Peter D. / Niou, Emerson M. S. (1996), "Managing Nuclear Proliferation: Condemn, Strike, or Assist?", *International Studies Quarterly*, 40/2: 209-233.
- Fogg, Erik, "The Chinese Nuclear Weapons Program and its Threat to the United States and Her Allies" 6 Aralık 2006, <<http://web.mit.edu/efogg/Public/chinanuclear.pdf>> (erişim tarihi 20 Ocak 2010).
- "France's Nuclear Weapons: Origin of the Force de Frappe" 24 Aralık 2001 <<http://nuclearweaponarchive.org/France/FranceOrigin.html>> (erişim tarihi 20 Ocak 2010).
- Fuhrmann, Matthew (2008), "Exporting Mass Destruction? The Determinants of Dual-Use Trade" *Journal of Peace Research*, 45/5: 633-652.
- Gorove, Stephen (1970), "Sanctions and the Settlement of Disputes: Focus on the IAEA" *Catholic Lawyer*, 16: 163-172.
- Gritto, Andrew J. (2005), "Nuclear Bunker-Busters and Article VI of the Non-Proliferation Treaty" ASIL Insights <<http://www.asil.org/search.cfm?displayPage=461>> (erişim tarihi 18 Mart 2011).
- Hersh, Seymour (1991), *The Samson Option: Israel's Nuclear Arsenal and American Foreign Policy* (New York, Random House).
- Humphreys, James (2005), "The Iraq Dossier and the Meaning of Spin" *Parliamentary Affairs* 58/1: 156-170.

- Huntley, Wade I. (2006), "Rebels without a Cause: North Korea, Iran and the NPT", *International Affairs*, 82/4: 723-742.
- "India's Nuclear Weapons Program - The Beginning: 1944-1960" (<<http://nuclearweaponarchive.org/India/IndiaOrigin.html>> (erişim tarihi 11 Şubat 2010).
- Gilmore, Inigo (2001), "Israel reveals secrets of how it gained bomb" *The Telegraph*, 23 Aralık 2001 <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/israel/1366164/Israel-reveals-secrets-of-how-it-gained-bomb.html>> (erişim tarihi 11 Şubat 2010).
- Jones, Meirion (2006), "Secret sale of UK plutonium to Israel", *BBC Newsnight*, 10 Mart 2006 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/4789832.stm>> (erişim tarihi 10 Şubat 2010).
- Joseph, Jofi (2009), "Renew the Drive for CTBT Ratification" *The Washington Quarterly*, 32/2: 79-90, <http://www.nuclearfiles.org/menu/key-issues/nuclear-weapons/issues/testing/PDFs/09apr_Joseph%5B1%5D.pdf> (erişim tarihi 6 Temmuz 2011).
- Kahn, Paul W. (1999), "Nuclear weapons and the rule of law", *New York University Journal of International Law and Politics*, 31: 349-415.
- Kapur, Ashok (1987), *Pakistan's Nuclear Development* (New York, Croom Helm).
- Karl, David J. (1996-1997), "Proliferation Pessimism and Emerging Nuclear Powers", *International Security*, 21/3: 87-119.
- Kıbaroğlu, Mustafa (2003), "Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Türkiye", *Doğu Batı Dergisi*, 24: 122-142.
- Kirgis, Frederic L. (2003), "North Korea's Withdrawal From The Nuclear Nonproliferation Treaty" *ASIL INSIGHTS* <<http://www.asil.org/insigh96.cfm>> (erişim tarihi 10 Mart 2010).
- Larsen, Jeffrey A. (2009), "Arms Control in the Obama Administration: Coming in from the Cold" *Strategic Insights*, <<http://www.nps.edu/Academics/centers/ccc/publications/OnlineJournal/2009/Apr/larsenApr09.pdf>> (erişim tarihi 6 Temmuz 2011).
- MccGwire, Michael (1994), "Is There a Future for Nuclear Weapons?", *International Affairs*, 70/2: 211-228.
- MccGwire, Michael (2005), "The rise and fall of the NPT: an opportunity for Britain", *International Affairs*, 81/1: 115-140.
- McFadden, Eric J. G. (1988), "The Legality of Nuclear Weapons: A Response to Corwin", *Dickinson Journal of International Law*, 6: 313-342.
- Meron, Theodor (2000), "The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience" *The American Journal of International Law*, 94/1: 78-89.
- Minor, Michael S. (1976), "China's Nuclear Development Program" *Asian Survey*, 16/6: 571-579.
- "Mordechai Vanunu: The Sunday Times articles" *Times Online*, 21 Nisan 2004 <<http://www.timesonline.co.uk/tol/news/article830147.ece>> (erişim tarihi 10 Şubat 2010).
- Nabati, Mikael (2003), "International Law at a Crossroads: Self-Defense, Global Terrorism, and Preemption (A Call to Rethink the Self-Defense Normative Framework)" *Transnational Law & Contemporary Problems*, 13: 771-802.
- Norris, Robert S. (1996) "French and Chinese Nuclear Weapons Testing", *Security Dialogue*, 27/1: 39-54.

- Norris, Robert S. (1996), "French and Chinese Nuclear Weapon Testing" *Security Dialogue*, 27/1: 39-54.
- "Obama promotes nuclear-free world" BBC News, 5 Nisan 2009 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/7983963.stm>> (erişim tarihi 2 Temmuz 2011).
- O'Brien, William V. (1962), "Biological/Chemical Warfare and the International Law of War", *The Georgetown Law Journal*, 51: 1-63.
- Parrish, Scott / Potter, William (2006), "Central Asian States Establish Nuclear-Weapon-Free-Zone Despite U.S. Opposition" *James Martin Center for Nonproliferation Studies* <<http://cns.miis.edu/stories/060905.htm>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).
- Pincus, Walter (2010), "N. Korean Nuclear Conflict Has Deep Roots" *Washington Post*, 15 Ekim 2006 <www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/10/14/AR2006101401068.html> (erişim tarihi 12 Şubat 2010).
- Pollack, Jonathan D. (1972), "Chinese Attitudes towards Nuclear Weapons, 1964-9" *The China Quarterly*, 50: 244-271.
- Quinlan, Michael (1993), "The Future of Nuclear Weapons: Policy for Western Possessors", *International Affairs*, 69/3: 485-596.
- Regnault, Jean-Marc (2003), "France's Search for Nuclear Test Sites, 1957-1963" *The Journal of Military History* 67: 1223-48 <http://muse.jhu.edu/journals/journal_of_military_history/v067/67.4regnault.pdf> (erişim tarihi 20 Ocak 2010).
- "Remarks by President Barack Obama" <http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/> (erişim tarihi 2 Temmuz 2011).
- Ribicoff, Abraham A. (1975-1976), "A Market-Sharing Approach to the World Nuclear Sales Problem", *Foreign Affairs*, 54: 763-787.
- Sarıbeyoğlu, Meltem (2004), "Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 5: 21-53.
- Schwebel, Stephen M. (1996), "Dissenting Opinion – Advisory Opinion of the ICJ on The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons" <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7515.pdf?PHPSESSID=e8590755e4452e61fcc2c80c567f7129>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).
- Shaw, Malcolm N. (2008), *International Law* (Sixth Edition, Cambridge, Cambridge University Press).
- Shen, Dingli (2008), "Can Sanctions Stop Proliferation?" *The Washington Quarterly*, 31/3: 89-100.
- Shils, Edward (1947-1948), "The Failure of the United Nations Atomic Energy Commission: An Interpretation" *University of Chicago Law Review*, 15: 855-876.
- Singh, Jaswant (1998), "Against Nuclear Apartheid", *Foreign Affairs*, 77/5: 41-52.
- Singh, Nagendra / McWhinney, Edward (1989), *Nuclear Weapons and Contemporary International Law* (Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers).
- "Statement from the Foreign Office" *BBC News*, 9 Mart 2006 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/4791360.stm>> (erişim tarihi 10 Şubat 2010).
- "THE ATOM: The Nth Power" *Time*, 19 Aralık 1960 <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,873321,00.html>> (erişim tarihi 10 Şubat 2010).

- "The Russell-Einstein Manifesto", 9 Temmuz 1955, <<http://www.pugwash.org/about/manifesto.htm>> (erişim tarihi 20 Şubat 2010).
- "The Soviet Nuclear Weapons Program" 12 Aralık 1997 <<http://nuclearweaponarchive.org/Russia/Sovwvnpnprog.html>> (erişim tarihi 20 Ocak 2010).
- "US 'silent on Israeli nuclear arms'" *AlJazeera.Net*, 3 Ekim 2009 <<http://english.aljazeera.net/news/americas/2009/10/2009103125440407949.html>> (erişim tarihi 10 Şubat 2010).
- "Vanunu: Israel's nuclear telltale" BBC News, 20 Nisan 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3640613.stm> (erişim tarihi 8 Mayıs 2011).
- Weeramantry, Christopher (1996), "Dissenting Opinion – Advisory Opinion of the ICJ on The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons" <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7521.pdf?PHPSESSID=e8590755e4452e61fcc2c80c567f7129>> (erişim tarihi 8 Mayıs 2011).
- Oda, Shigeru (1996), "Dissenting Opinion – Advisory Opinion of the ICJ on The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons" <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7517.pdf?PHPSESSID=e8590755e4452e61fcc2c80c567f7129>> (erişim tarihi 8 Mayıs 2011).
- Weston, Burns H. (1982-1983), "Nuclear Weapons Versus International Law: A Contextual Reassessment", *McGill Law Journal*, 28: 542-592.
- Weston, Burns H. (1983-1984), "Nuclear Weapons and International Law: Illegality in Context", *Denver Journal of International Law and Policy*, 13: 1-15.
- "'W.M.D.' voted word of year", *USA Today*, 6 Ocak 2003 <http://www.usatoday.com/news/nation/2003-01-06-word-of-year_x.htm> (erişim tarihi 5 Mayıs 2010).

Belgeler

- "Atmosferde, Uzayda ve Sualtında Nükleer Denemeleri Yasaklayan Antlaşma" <<http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/tbt1.html>> (erişim tarihi 9 Temmuz 2011).
- "Bangkok Antlaşması" <<http://www.opanal.org>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).
- BM Genel Kurulu (1975) "Comprehensive Study of the Question of Nuclear-Weapon-Free Zones in all its Aspects" 8 Ekim 1975 <<http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/DisarmamentStudySeries/PDF/A-10027-Add1.pdf>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).
- BM Genel Kurulu (1994), "Request for Advisory Opinion / Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons" <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7646.pdf>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).
- "Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol" <<http://www.brad.ac.uk/acad/sbtwc/keytext/genprot.htm>> (erişim tarihi 15 Haziran 2011).
- "Deniz Yatağı Antlaşması" (*Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Sea-Bed and the Ocean Floor and in the*

Subsoil Thereof <<http://www1.umn.edu/humanrts/peace/docs/treatynuclearocean.html>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).

“Kapsamlı Test Yasağı Sözleşmesi” <<http://www.ctbto.org/the-treaty/treaty-text/>> (erişim tarihi 9 Temmuz 2011).

“Kısmi Test Yasağı Sözleşmesi” <<http://www.ctbto.org/>> (erişim tarihi 24 Haziran 2011).

“Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması”, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infcirc140.pdf>> (erişim tarihi 10 Haziran 2011).

“Pelindaba Antlaşması” <<http://www.opanal.org>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).

“Rarotonga Antlaşması” <<http://www.opanal.org>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).

“Tlatelolco Antlaşması” <<http://www.opanal.org>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).

“Text of North Korea's Statement on NPT Withdrawal” 10 Ocak 2003 <<http://www.atomicarchive.com/Docs/Deterrence/DPRKNPTstatement.shtml>> (erişim tarihi 19 Mart 2010).

“The Acheson-Lilienthal & Baruch Plans, 1946” US Department of State <<http://www.state.gov/r/pa/ho/time/cwr/88100.htm>> (erişim tarihi 18 Ocak 2010).

UAD (1996a), “Legality of the Use by A State of Nuclear Weapons in Armed Conflict” <<http://www.icj-cij.org/docket/files/93/7407.pdf>> (erişim tarihi 25 Nisan 2011).

UAD (1996b), “The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons” <<http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>> (erişim tarihi 25 Nisan 2011).

“Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Statüsü” <<http://www.iaea.org/About/statute.html>> (erişim tarihi 15 Haziran 2010).

“Uzay Antlaşması” (*Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*) <http://www.unoosa.org/oosa/en/SpaceLaw/gares/html/gares_21_2222.html> (erişim tarihi 9 Temmuz 2011).

“1949 tarihli Cenevre Konvansiyonları'na Ek I No.lu Protokol (1977)” <<http://www.kizilay.org.tr/hukuk/sayfa.php?t=-Ulusal.ve.Uluslararası.Sozlesmeler-CENEVRE.EK.1.PROTOKOL>> (erişim tarihi 4 Ağustos 2011).